

Ac 934

यंतीदु म त दी पी का प रु क

1

श्रीमतेशमानुजाय नमः ॥ श्रीवेङ्कटेशकरिशैलनाथं श्रीदेवराजं यटिकाद्रि सिंहम् ॥ क्लृप्तेन साकं यतिराजमीडेस्यने
 च दृष्टान् मम देशिकेन्द्रान् ॥ १ ॥ यतीश्वरं प्रणम्याहं वेदाचार्य्य महागुरुम् करोमि बालवोधार्थं यतीन्द्रमदीपिका
 म् ॥ २ ॥ श्रीमन्नारायण एव चिदचिद्विशिष्टाद्वैतं तत्त्वम् भक्तिप्रपत्तिभ्यां प्रसन्नः ॥ स एव उपायः ॥ अग्राह्यं तदे
 शविशिष्टः स एव प्राप्य इति वेदान्तवाक्यैः प्रतिपादयतां व्यासबोधाय न गुरुदेवभावरूचिबलानन्दद्विडाचार्य्यश्री
 पराकुशनाथयामुनमुनियतीश्वरप्रभृतीनां मतानुसारेण बालबोधार्थं वेदान्तानुसारिणी यतिपतिमतदीपिकाख्या
 शाश्वरकपरिभाषामहाचार्य्यरूपावलंबिनामया यथा मति संग्रहेण प्रकाशयते ॥ सर्वपदार्थजातं प्रमाणं प्रमेयभेदेन
 द्विधाभिन्नं प्रमाणानि त्रीण्येव प्रमेयं द्विविधम् ॥ इत्याद्व्यभेदात् ॥ इत्येद्विधम् ॥ जडमजडमिति ॥ जडं च दधा ॥ प्रकृतिः
 कालश्चेति ॥ प्रकृतिश्चतुर्विंशत्यात्मिका ० कालस्तु उपाधिभेदाद्विविधः ॥ अजडं द्विविधं पराकं प्रत्यक्ष इति ॥ अजडं प
 रागपितृया ॥ नित्यविभूतिः ॥ धर्मविभूतज्ञानं चेति ॥ प्रत्यगपिष्टिविधः ॥ जीवेश्वरभेदात् ॥ जीवस्त्रिविधः ॥ बद्धमुक्तनित्यभे
 दात् ॥ बद्धोद्विधः ० बुभुक्षुमुमुक्षुभेदात् ० बुभुक्षुर्द्विविधः ॥ अर्थकामपरो धर्मपरश्चेति ॥ धर्मपरो द्विविधः ॥ देवतान्तरपरो भग
 वत्परश्चेति ॥ मुमुक्षुर्द्विविधः ॥ कैवल्यपरो मोक्षपरश्चेति ॥ मोक्षपरो द्विविधः ॥ भक्तः प्रपन्नश्चेति ॥ प्रपन्नो द्विविधः ॥ एकान्तिपरमे
 काती द्विविधः ॥ दृष्टार्त्तभेदात् ० पञ्चधा स्थित ईश्वरः ॥ परव्यूहविभवान्तर्ग्याम्यर्चावतारभेदात् ॥ १ ॥ पर एकधा ०

तिव परमेकांति १

परं दृष्टत्वं प्रकृतिस्तीक्ष्णया प्राप्नोतीति १
 प्राप्तिनोपेनां च तीमका शते २ ५

2

निर्जीणिः अत्र साक्षात्कारिप्रमाकरणं प्रत्यक्षं ॥ अनुमानादिव्यावृत्त्यर्थं साक्षात्कारि इति दुष्टेन्द्रियजं व्यावृत्त्यर्थं प्रमेति ॥ तच्च प्रत्यक्षं द्विविधम् ॥ निर्विकल्पकं सविकल्पकं मेदात् ॥ निर्विकल्पकं नाम गुणसंस्थानादिविशिष्टप्रथमपिएडग्रहणम् ॥ सविकल्पकं सप्रत्यक्षमर्थगुणसंस्थानादिविशिष्टद्वितीयादि पिंडज्ञानम् ॥ उभयविधमपि एतत् विशिष्टविषयमेव ॥ अविशिष्टयाहिलो ज्ञानस्यानुपपत्तिमादनुपपत्तेः ॥ ग्रहणप्रकारस्तु ॥ आत्मा मनसा संयुज्यते मन इन्द्रियेण इन्द्रियमर्थेन इन्द्रियाणां वस्तुप्राप्यप्रकाशकारित्वनियमात् ॥ अतो घटादिरूपार्थस्य चक्षुरादिरूपेन्द्रियस्य च सन्निकर्षे सति अयं घटः पट इति चाशुचिज्ञानं जायते ॥ एवमेव स्पर्शेन प्रत्यक्षादयोऽपि इन्द्रियगत रूपादि ग्रहणे समवायानं गीकारात् संयुक्ताश्रयणसंबंधः ॥ इत्यग्रहणोसंयोगः संबंधः ॥ निर्विकल्पकसविकल्पमेदमिदं प्रत्यक्षं द्विविधम् ॥ अर्वाचीनं अनर्वाचीनं चेति ॥ अर्वाचीनं पुनर्द्विविधम् ॥ इन्द्रियमापेक्षं तदनपेक्षं चेति ॥ तदनपेक्षं द्विविधम् ॥ स्वयंसिद्धं दिव्यं चेति ॥ स्वयंसिद्धं योगजन्यम् ॥ दिव्यं भगवत्प्रसादजन्यम् ॥ अर्वाचीनं तु इन्द्रियानपेक्षं मुक्तमित्येव ज्ञानम् ॥ अनर्वाचीनं तु प्रसंगादुक्तं एवं साक्षात्कारिप्रमाकरणं प्रत्यक्षमिति सिद्धम् ॥ ननु यथा वक्ष्यत व्यवहारानुगुणज्ञानं प्रमेमुक्तम् ॥ एवं च स्मृतेरपि यथा वक्ष्यत व्यवहारानुगुणत्वेन प्रमाण्यात् स्मृतेरपि प्रमाणत्वेन परिगणनाच्च ॥ त्रीत्येव प्रमाणातीतिकथं प्रतिपाद्यते इति चेत् उच्यते स्मृतेः प्रमाणांगीकारेऽपि संस्कारसापेक्षत्वात् ॥ तस्य प्रत्यक्षं मूलभूतत्वात् ॥ मूलभूतं प्रत्यक्षं तर्भाव इति ॥ न प्रथमं प्रमाणकल्पनम् ॥ अतस्त्रीत्येवेति संभवन्ति ॥ स्मृतिर्नाम पूर्वानुभवजन्यो दुष्टसंस्कारमात्रजन्यं ज्ञानम् ॥ संस्कारोद्धेधश्च सदृशदृष्टचिन्ताद्याः स्मृतिबीजस्य बोधकाः ॥ इत्युक्तप्रकारेण केचित्सदृशदर्शनाभवति ॥ कचिरदृष्टात्कचिच्चि

उद्देशतदापरीक्षामिर्वस्तुसिद्धिरिति न्यायार्थः ४

ज्ञानत्वं लक्षणं ५

नाममात्रेण लीर्तितानां ३

यद्वा श्रुतं वा सुदेवसं कर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धमेवात् ॥ केशवादिष्वहान्तरम् । मत्स्यादयो विभवाः पुनरनन्ताश्च अन्य
प्यामिप्रतिशरीरमवस्थितः ॥ अर्चयितारस्तु ॥ श्रीरंगवैकटाद्रिहस्तगिरियादवाद्रिषट्ठिकाचलादिषु सकलमनुजनय
नविषयतां गतो मूर्तिविशेषः ॥ अद्रव्यं तु ॥ सत्त्वरजस्तमशब्दस्पर्शरूपरसगंधसंयोगशक्तिभेदाद्दर्शेव ॥ एवमुद्दिष्टानां
उद्देशक्रमेण लक्षणपरीक्षे क्रियेते ॥ तत्र प्रमाकर्षणं प्रमाणं ० प्रमाणं लक्ष्यम् ॥ प्रमाकरणं लक्षणम् । यथावस्थितव्य
वहारानुगुणं ज्ञानं प्रमा ० प्रमालक्ष्यं यथावस्थितव्यवहारानुगुणं ज्ञानं प्रमेत्युक्ते श्रुतिकायामिदं रजतमिति ज्ञानेऽतिव्याप्तिः । अ
त उक्तं व्यवहारानुगुणं ज्ञानमिति ० एवमपि तत्रातिव्याप्तिः । भ्रांतिदशायामिदं रजतमिति व्यवहियमाणत्वात् ॥ अत उक्तं यथावस्थि
तेति ॥ लक्षणं यथावस्थितेति पदेन संशया न्यथा ज्ञानविषयेत ज्ञानव्यावृत्तिः ॥ धर्मि ग्रहणे मिथो विरुद्धानेकविशेषस्मरणं संश
यः ॥ यथा कर्तृताविशिष्टे स्यात्पुर्वापुरुषो वेति ज्ञानम् ॥ अन्यथा ज्ञानं नाम धर्मविषयी सः ॥ यथा कर्तृत्वेन भासमाने आत्मनि बुद्धि
भिः कर्तृत्वस्य भ्रांतत्वापवादः ॥ विषयेत ज्ञानं धर्मि विषयी सः ॥ यथा वस्तु नो वस्त्यन्तरज्ञानं ॥ लक्षणं ० त्रीणि दूषणानि सन्ति
अव्याप्तिव्याप्ति संभवभेदात् ॥ लक्ष्ये कदेशे लक्षणस्यावर्तमानत्वमव्याप्तिः ॥ लक्ष्यादन्यत्र प्रवर्तमानत्वमतिव्याप्तिः ॥ लक्ष्ये काप्यविद्य
मानत्वमसंभवः । यथा चक्षुर्विषयो जीव इत्युक्ते संभव एव ० अत्रोक्तदूषणत्रयाभावात् प्रमालक्षणं स्वस्थम् ॥ साधकतमेकरणम्
प्रतिशयितं साधकं साधकतमम् ॥ यस्मिन्सत्यविलंबेन ज्ञानमुत्पद्यते तदतिशयितमित्युच्यते ॥ तेन प्रमाकरणं प्रमाणमिति सिद्धम् ॥
अनधिगतार्थगंत्य प्रमाणमित्यादिकं तु तत्र ह्यदिभिरेव निरस्तत्वाद्नादरणीयम् ॥ तानि प्रमाणानि प्रत्यक्षानुमानशब्दाख्या

नयननिःक्रान्ततयास्तेनैव गृह्यते. न त्वन्यैः. जयाकुशुमसमीपवर्तिस्फटिकमणिरपिरक्त इति गृह्यते ॥ तद्ज्ञानं सत्यमेव. मरीचिका
यां जलज्ञानमपि पंचीकरणप्रक्रियया पूर्वोक्तवदुपपद्यते ॥ पंचीकरणप्रक्रिया तु उत रत्रवक्ष्यते. दिग्भ्रमोपितथैव. दिशिदि
गन्तरस्मविद्यमानत्वात् ॥ अवेक्ष्य क मन्तरेण दिगिति द्रव्यान्तरानंगीकाराच्च. आलातचक्रादौ तु श्रोत्र्यादन्तरालाग्रहणा
त्तत्तद्देशसंयुक्तं तत्तवस्तु न एव चक्राकारेण ग्रहणम्. तदपि सत्यं दर्पणादिषु निजसुखादिप्रतीतिरपि यथार्था. दर्पणादिप्रतिहते
तयोर्ज्ञाननयनरस्मयो दर्पणादिग्रहणपूर्वकं निजसुखादि गृह्यन्ति. तत्राप्यतिश्रोत्र्यादन्तरालाग्रहणान्तराप्रतीतिः ॥ द्विचंद्र
ज्ञानादावपि अंगुल्यवधं भूतिमिरादिभिर्नीयते जोगतिभेदेन सामग्रीभेदात् ॥ सामग्रीद्वयमन्योन्यनिरपेक्षम्. चंद्रद्वयग्रहणादे
तुर्भवति. सामग्रीद्वयं पारमार्थिकं तेन द्विचंद्रज्ञानं भवति ॥ अतः सर्वज्ञानं सत्यं सविशेषविषयज्ज्ञानं निर्विशेषवस्तुनो अग्रहणात्.
एवं भूतं प्रत्यक्षं प्रथमतो भेदविशिष्टमेव गृह्यतां ॥ भेद इति अथ हारेतुप्रतियोग्यपेक्षानतुल्यरूपे. तेन अनवस्था. न्योन्याश्रय
दोषोपि नास्ति ॥ उपर्यप्यप्यपेक्षानवस्था. परस्परपेक्षा. न्योन्याश्रयः ॥ ननु दशमस्त्वमसीत्येतदपि प्रत्यक्षं किन्तु स्यादिति चेन्न.
त्वमित्येतस्य प्रत्यक्षेऽपि दशमो हमित्यस्य वाक्यजन्यत्वात् ॥ यदि दशमो हमित्यस्य प्रत्यक्षविषयत्वं तर्हि धर्मवांस्त्वमसीत्येतस्यापि
प्रत्यक्षत्वं स्यात्. अंगीकारे अतिसंगात् ॥ अत एव तत्त्वमसीति वाक्यस्मना धरोक्षज्ञानजनकत्वम् ॥ एतेन प्रत्यक्षप्रमाकरणात् ॥ प्रमा
णम्. प्रमा च आत्मचेतन्यमेव ॥ चेतन्यं च त्रिविधम् ॥ अन्तःकरणवच्छिन्नचेतन्यं. अन्तःकरणवत्सवच्छिन्नचेतन्यं विषयाव
च्छिन्नचेतन्यं चेति ॥ यदात्र याणामेकं तदा साक्षात्कृतिः सापि निर्विशेषविषय एव ॥ अभेदमेव गृह्यतां तीत्यदि कुट्टिकल्यनादि

भेदज्ञाने सति प्रतियोगिज्ञानं प्रतियोगिज्ञाने सति भेदज्ञानं ६

६३
य

तया आदिशब्देन साहचर्यस्यापि ग्रहणान्तेनापि भवति. सादृश्यजायया देवदत्त यज्ञरत्नयोः देवदत्तदर्शनेन यज्ञदत्तस्मृतिः ॥ द्वितीया यथा
यादृच्छिः कात्कालान्तरानुभूत श्रीरंगादिदिग्देशास्मृतिः ॥ तृतीया यथा चिन्त्यमाने सति श्रीवेङ्कटेशस्य कमनीय दिग्भंगल
विग्रहस्मृतिः ॥ चतुर्थी तु सहचरितयोर्देवदत्तयज्ञदत्तयोर्मध्ये अन्यतरदर्शनेन तदन्यतर स्मृतिः ॥ सम्यक् पूर्वमनुभूतस्य सर्वस्य स्म
तिविषयत्वनिर्णयः ॥ कचिच्छेदो लदेष्ट्यात् व्याध्यादिना वा संस्कार प्रमाणात्स्य भावः ॥ यथा स्मृतेः प्रत्यक्षेऽतर्भावः ॥ तथा सोमदेवद
त्त इति प्रत्याभिज्ञाया अपि प्रत्यक्षेऽतर्भावः ॥ प्रस्मन्मति अभ्यास स्वभावान्तररूपत्वात् ॥ तद्ज्ञानस्यापि प्रत्यक्षेऽतर्भावः ॥ भूतले घटा
संताभावो भूतलमेव ॥ घटप्रागभावो नाम मद्रूपघटध्वंसश्च कपालमेव ॥ प्रायः पुरुषेण च नेन भवितव्यम् ॥ एतदुक्तं शेषः ॥ उक्तं किं
संज्ञको यं वक्ष्ये इति अनध्यवसाया एतयो रपि प्रत्यक्षेऽतर्भावः ॥ पुण्यपुरुषनिष्ठा प्रतिभाषि प्रत्यक्षेऽतर्भावः ॥ तर्गता सर्वविज्ञेनं यथार्थमिति वे
दादि विदमन्मिथुक्तत्वात् ॥ भ्रमादि प्रत्यक्षज्ञाने यथार्थमेव ॥ अस्मात्प्राप्त रव्यात्पनिर्वचनीयत्वात् अन्यथा रव्यात्पसत्त्वात्तिवादिनः
मिरस्य सत्त्वात्तिपक्षे स्वीकारात् ॥ सत्त्वातिर्नाम ज्ञानविषयस्य सत्त्वत्वम् ॥ तर्हि भ्रमत्वं कथं तिति चेद्द्विषयव्यवहारबाधात् ॥ भ्रमत्वं तदुपपा
दयामः ॥ पञ्चीकरणप्रक्रियया पृथिव्यादिषु सर्वत्र सर्वं भूतानां विद्यमानत्वात् ॥ अतएव शुक्तिकादौ रजतं रास्यं विद्यमानत्वात्
तत्त्वज्ञानं न भ्रमः ॥ शुक्लेशभूयस्त्वज्ञानात् भ्रमनिवृत्तिः ॥ स्वप्नादिज्ञानं तु सत्त्वमेव तत्त्वमुरुषानुभाव्यतया तत्त्वत्वात् सत्त्वज्ञानं यथा
न परमपुरुष इति ज्ञेयं ॥ शीतः शीत इत्यादौ न यन्नवर्त्ति पीतद्रव्यसंभिन्नाना यन्नरस्मयः शरीरादिभिस्सहसं युज्यते
तत्र पिन्नगतपीतिमाभिभूतः शरीरागतशुक्लिमान् गृह्यते ॥ अतः सुवर्णानुलिप्तशरीरावस्थीतशरीरावस्थीति प्रतीयते स्मृत्स्मत्त्वात् ॥ पीतिमास्व

रथा-

रस्ता निर्विकल्पकेन नाम जात्यादि योजनं वस्तुमात्रावगादि किंचिदिदमित्यादि नैवावकोक्तं निरस्तम् ॥ ननु कारणादप्यालिनीये च सर्व
शास्त्रोपकारकमित्युक्तत्वात्कथं गौतमस्य तन्निरासः क्रियते इति चेदुच्यते ॥ नास्माभिः कार्त्स्न्येनास्य मतस्य निरासः क्रियते ॥
यावदिह युक्तियुक्तं तावत्स्वीक्रियते परकल्पितं तद्युक्तं जीवनवत् ॥ नरवल्लुतटाकस्थः पंक्तौ पितृस्वीक्रियते ॥ अतः परमाणुकारण
त्वं वेदपौरुषेयत्वं श्रीश्वरानुमानिकत्वं जीवविभुत्वसामान्यसमवायविशेषाणां पदार्थान्तरत्वेन स्वीकारः ॥ उपमानादेः पृ
थक् प्रमाणत्वं कल्पनं संख्यापरिमाणपथत्वं परत्वापरत्वं गुरुत्वं द्रवत्वादीनां पथकगुणत्वं कल्पनं दिशोपि द्रव्यत्वं कल्पनं इत्या
दि सूत्रकारादि विरुद्धप्रक्रिया नास्माभिः स्वीक्रियते ॥ इति न विरोधः ॥ इति श्री बाधूलकुलतिलक श्रीमन्महाचार्यस्य प्रथमदासेन
श्रीमिवासदासेन विरचितायां यतीन्द्रमतदीपिकायां प्रत्यक्षनिरूपणं नाम प्रथमोऽवतारः ॥ अथानुमानं निरूप्यते ॥ व्याप्य
स्यैवानुसंधानात् व्यापकविशेषप्रमिति रनुमितिः ॥ तत्करणमनुमानं व्याप्यस्य धूमस्य अग्निव्याप्यत्वानुसंधानात् व्या
पकविशेषप्रमितिः वन्ति प्रमितिः ॥ अनधिकदेशकालनियतं व्याप्यम् ॥ अन्यूनं देशकालवन्ति व्यापकम् ॥ तदिदमविनाभ
तं व्याप्यम् ॥ तत्प्रतिसंबंधिव्यापकमिति ॥ तेन निरुपाधिकृतयानियतसंबंधो व्याप्तिरित्युच्यते ॥ सेयं यत्र धूमस्तत्र वन्ति इति
व्याप्तिर्भूयो दर्शनाद्गृह्यते ॥ व्याप्तिर्द्विविधा ॥ अन्ययव्यतिरेकमेतत् ॥ साधनविधौ साध्यविधिरूपेण प्रवृत्ता व्याप्तिरन्वयव्या
प्तिः ॥ यथा यो धूमवान् सोऽग्निमानिति ॥ साधननिषेधे साधननिषेधरूपेण प्रवृत्ता व्याप्तिरव्यतिरेकव्याप्तिः ॥ यथा योऽनग्निः स

एको व्याप्तिग्राहकप्रमाणाभावादपरस्तु उपाधिसंभावात् ॥ प्रादो यथायतसत्ततस्सलिकमिति सलिकत्वसत्त्वयोर्व्याप्तिग्राहकप्रामाण्यासिद्धेः ॥
 द्वितीयो यथा अग्नीषोमीया हिंसा अधर्मसाधिका हिंसात्वात् ॥ तत्र वाह्यहिंसावत् ॥ इत्यत्र निषिद्धत्वमुपाधिः ॥ अतो हिंसात्वे हेतुः सो
 पाधिकः ॥ साध्यविपरीतव्याप्तिहेतुर्विरुद्धः ॥ तद्यथा नित्याप्रकृतिः ॥ कृतकत्वात्कालवत् ॥ कृतकत्वे हेतुसाध्याभावव्याप्तिः ॥ साध्याव्या
 प्तिहेतुर्विरुद्धः ॥ सव्यभिचारो नैकांतिकः सचेद्विविधः ॥ साधारणोऽसाधारणश्चेति ॥ पक्षसपक्षविपक्षवृत्तिः साधारणाः ॥ यथाशब्दे
 नित्यः प्रमेयत्वात्कालवत् ॥ असाधारणस्तु विपक्षसपक्षव्यावृत्तः ॥ यथा भूर्निर्त्यागंधवत्वात् ॥ इति ॥ प्रकरणसमस्तु साध्यविपरीतसा
 साधकहेतुनारवान् ॥ यथा ईश्वरोऽनित्यः ॥ नित्यधर्मरहितत्वात् ॥ ईश्वरो नित्यः अनित्यधर्मरहितत्वादिति ॥ अयमेव सत्प्रतिपक्षः ॥
 ५ कालात्तथा यदि द्योयथा मस्य हेतोः ॥ साध्याभाववानूपक्षः ॥ स कालात्तथा यदि द्युः ॥ यथा गिरनुष्मः पदार्थत्वात् ॥ जलवत् ॥ अयं प्रत्यक्षे
 एतत्त्ववधारणाद्वाधितः ॥ एवमनुमाने निरूपितेऽप्यनुमानादेरनुमानादावन्तर्भावः ॥ यथा अतिदेशाकार्यस्मरणसहकृत
 गोसादृश्यविशिष्टपिंडज्ञानमुपमानम् ॥ जवममजानन्नपि यथा गोस्तथा जवमिति ॥ कुतश्चिद्वारण्यकवाक्याच्छ्रुत्वा वनंगतो वा
 कार्यस्मरणं यदा गोसादृश्यविशिष्टपिंडं पश्यति तदा तद्वाक्यार्थस्मरणसहकृतगोसादृश्यपिंडज्ञानं जायते तदुपमानमित्युच्यते
 स्मरणरूपत्वात्तस्य प्रत्यक्षान्तर्भावः ॥ व्याप्तिग्राहणपक्षत्वादनुमाने अंतर्भावः ॥ वाक्यजन्यत्वाच्छ्रुत्वा अन्तर्भावः ॥ अर्था
 पत्तिर्नीमदिवा अमुं जानस्य पुरुषस्मपीनत्वं दर्शनात् ॥ रात्री भोजनं कल्पते ॥ एतस्यानुमाने अन्तर्भावः ॥ तर्को नाम व्याप्यां गोका
 रेण व्यापकप्रसंजनम् ॥ तद्यथा पूर्वतो वस्त्रिमानधूमवत्त्वादित्यनुमाने धूमोस्तु वस्त्रिमास्तु इत्युक्ते यदि वस्त्रिर्न स्यात्तर्हि धूमोऽपि न स्यादिति
 एतस्य प्रमाणानुग्राहकत्वम् ॥ तर्को नुगृहीतप्रमाणपूर्वकत्वावधारणो निश्चयः ॥ वीतरागकथावादः ॥ पक्षद्वयसाधनवती विजिगी

संयुक्तम-तत्रपक्षवचनं प्रतिज्ञायथापर्वतो गिनमानितिलिङ्गस्यवचनं
हेतुः। यथाध-मत्वादिति व्याप्तिरिति पूर्वकद्वयान्तवचनं ॥ गुटिः ३

अतः केवलव्यतिरेकि निरासः। केवलान्वयिना-अन्वयव्यतिरेकि एव अत्यन्ततीन्द्रियार्थगोचरानिरस्ता ॥ तदेतदनुमानं स्वा-
र्थपरार्थचेति विधाविनज्यकेविदाहः ॥ सर्वेषामनुमानानां स्वप्रतिसंधानेनाविलंबेन प्रवृत्ततया स्वव्यवहारमात्रहेतुत्वमिति
स्वार्थानुमानमेवेत्यपरे ॥ तदनुमानबोधकवाक्यप्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनरूपपंचावयवैमुदाहरणम् ॥ यथा यो यो
धूमवान् स सोऽग्निमानिति ॥ यथा महान् स इति दृष्टान्तनिर्देशेन व्यापृतया पक्षे हेतूपसंहारवाक्यमुपनयः ॥ सोपि द्विवि-
धः ॥ अन्वयव्यतिरेकी भेदात्-यथा धूमो नित्यन्वयोपनयः ॥ अयं च न तथा निर्धुम इति व्यतिकोपनयः ॥ हेतुपूर्वकं पक्षे सा-
ध्योपसंहारवाक्यं निगमनम् ॥ अयमपि द्विविधस्तथैव ॥ यथा तस्मादग्निमानित्यन्वयेन निगमनम् ॥ तस्मादयं निरग्निर्न भव-
तीति व्यतिरेकेण ॥ एवं पंचावयववादिनो नैयायिकाः ॥ प्रतिज्ञाहेतूदाहरणरूपअवयवत्रयवादिनो मीमांसकाः ॥ उदाहरणोप-
नयरूपावयवद्वयवादिनः सौगताः ॥ अस्माकं त्वनियमः। कंचित्यंचावयवः। कंचिदवयवः। कंचिद्वयवः ॥ उदाहरणो-
पनयाभ्यामेव व्याप्तिपक्षधर्मतयोः सिद्धत्वात् ॥ तावत्तैव अनुमित्युपपत्तेश्च ॥ मृदु मध्यमकठोरधियां वि-स्तरसंग्रहाभ्यां
व्यवहारउपपद्यते ॥ इत्यनियमएव-एवंपंचवयवसंयुक्तसद्वेतुरेव वदन्नुभापकः। सैव तुरित्युक्तत्वात्-धूमसदृशधूलिपटला-
नवद्वयानुमितिः ॥ अन्ये हेतुवज्रासमाना हेतोर्भासाः ॥ ते चासिद्धविरुद्धाऽनेकान्तिकप्रकरणसमकालात्पक्षपक्षिमेवेन पक्षप्रका-
राः ॥ तत्रासिद्धविधयः। स्वरूपासिद्धः। आश्रयासिद्धः। व्याप्यत्वासिद्धश्चेति। स्वरूपासिद्धो यथा। अनित्यो जीवश्चाक्षुषत्वात् घटादि-
वदिति ॥ आश्रयासिद्धस्तु ॥ व्योमरविंदं सुरभिअरविंदत्वात्सरोजारविंदवत्-व्योमरविंदमाश्रयः स चासिद्धः ॥ व्याप्यत्वासिद्धो द्विविधः ॥

यप्रकाशनपरम् ॥ अतः कृत्स्नस्य वेदस्य ग्रामाण्यम् ॥ सवेदः कर्म्मब्रह्मप्रतिपादकपूर्वोत्तर भागाभ्यां द्विधा भिन्नः ॥ आराधनकर्म
 प्रतिपादके पूर्वकांडम् ॥ आराध्यप्रतिपादकमुत्तरकांडम् ॥ उभयोर्मामांसकयोरेकं शास्त्रम् ॥ भागद्वयात्मको देवः ॥ ऋग्य
 जुः सामाथर्वणरूपेण चतुर्धा वस्थितः ॥ पुनरनन्तप्रकारश्च ॥ ऋगादिवहु प्रकारवान् वेदः ॥ मंत्रार्थवादविधिरूपेण त्रिविधः ॥
 अनुष्ठेयार्थप्रकाशको मन्त्रः ॥ विध्यधीनप्रवृत्त्युत्तमक वाक्यविशेषो अर्थवादः ॥ हितानुशासनवाक्यमिह विधिः ॥ सत्तत्रिविधः ॥
 अपूर्वविधिपरिसंख्या नियमभेदात् ॥ तेषु न निर्णयनैमित्तककाम्यादिभेदाद्दुविधा ॥ विहितोऽस्तीति अपूर्वविधिः ॥ मनोमय
 त्वाद्युपासनविधिः विशिष्टविधिः ॥ इमामगृभणमित्येवमन्यथा विधिः ॥ परिसंख्याविधिः ॥ गुर्वभिगमनादिविधिर्नियमवि
 धिः ॥ संधोपासनादिर्नित्यविधिः ॥ जातेष्ट्यादिविधिर्नैमित्तकविधिः ॥ योतिष्ठोमादिविधिः काम्यविधिः ॥ एवं विध्यर्थवाद
 मंत्रात्मकस्य वेदस्य छंदः कल्पनशिक्षानिरुक्तं ज्योतिषं व्याकरणमित्येतान्ये गानि छंदः अनुष्ठेयं त्रिष्टुपादिप्रतिपादनरूपः श्रौतस्मात्तत्र
 तिपादनपरकत्वाः ॥ शिक्षावर्णयात्मिका ॥ निरुक्तं नीलीयपूर्वार्थप्रतिपादकम् ॥ ज्योतिषं अध्वयनतदर्थानुष्ठानकालनिर्णयकं ॥ व्याकरणं तु श
 कं सुधादिसमर्थनपरम् ॥ एवं सांगर्यस्य वेदस्य ग्रामाण्यमिच्छम् ॥ अथ श्रुत्यविरोधाचारव्यवहाप्रायश्चित्तादिप्रतिपादिका आश्रयणीतास्मरतिः प्रमा
 णादिरण्यगर्भीदीनामाश्रयित्वेष्टांशुणत्रयवश्यसंभवात् तत्कर्त्तव्ययोगकपिलादिस्मृतीनां मन्त्रादिस्मृत्यविरुद्धांशेष्वप्रामाण्यम् ॥ तत्त्वविपर्यया
 साद्विरुद्धांशोऽप्रमाणो वेदोपबृंहणरूपेतिहासपुराणयोरपि ग्रामाण्यस्य सत्तः सिद्धम् ॥ तत्र भारतगुमायणयोः कंचित्त्वचिद्विरोधभावेऽपि तत्त्वांशे वे
 दान्तवाक्यवदविरोधो नैव ॥ यगर्दिष्टं च प्रतिपादकपुराणेष्वपि सात्त्विकशजसत्तामसभेदभिन्नेषु तत्त्वाविरोधाभावात् ॥ विरुद्धांशोऽप्रमाणम

सुकथा जल्यः ॥ स्वयसस्थापनाहीनानुवितं ॥ अविवक्षितशब्दार्थोपेतादूषणं छलं ॥ स्वव्यापिदूषणं जातिः ॥ असदुत्तरं जातिर्वी-
पराजयहेतुर्निग्रहस्थानम् ॥ इत्येषामनुमानं भत्वादनुमाने अन्तर्भावः ॥ कचिद्वचिन्नेयाय कमतानुसारी व्यवहारस्तु तन्मतानु-
सारोक्तमिति निरोधः ॥ इत्यनुमानं निरूपितम् ॥ इति श्री बाधूलकुलतिलकश्री मन्महाचार्यस्य प्रथमरासेनश्री नीवास-
रासेनविरचिताया यतीन्द्रमतदीपिकायां अनुमाननिरूपणं नाम द्वितीयो वतारः ॥ २ ॥ अनुमाननिरूपणानन्तरं शब्दो निरूप्यते-
अनाप्तानुक्तवाक्यजनिततदर्थविज्ञानेशाब्दज्ञानम् ॥ तत्करणं शब्दप्रमाणम् ॥ अनाप्तानुक्तदत्तुक्तत्वात् वेदस्य पौरुषेयत्वमतनि-
रासः ॥ करणरोषवाधकप्रत्ययाभाववधाक्यं वा ॥ सर्गादौ भगवान् चतुर्मुखाय पूर्वक्रमविशिष्टान् वेदान् स्मृत्या उपदिशतीत्यु-
क्त्या वेदस्य नित्यत्वमपौरुषेयत्वं चासिद्धमिति करणदोषाभावो वाधकप्रत्ययाभावश्च ॥ ननु वेदवाक्यानां मीमांसकैः कार्यपरत-
यैव प्रामाण्यस्वीकारात् सिद्धब्रह्मपरवाक्यानां व्युत्पत्त्यसंभवाच्च कथं प्रामाण्यमिति चेन्न सिद्धब्रह्मपरवाक्यानामपि उपासना रूपका-
र्या न्ययस्वीकारात् ॥ पिता ते सुखि मास्ते इति लौकिके सिद्धपरवाक्यस्यापि बोधकत्वदर्शनादाल्लानां लौकिकमातृपितृप्रभृतिभिः ॥ अं-
वातातमातुलचंद्रादिषु अंगुल्यानिर्देश्य तदभिधायिनः शब्दान् व्युज्यमानैः क्रमेण भूयः शिक्षितानां तदर्थवुद्भुसन्निदर्शनात् वेदे-
पि परिनिष्पन्नेष्वर्थेषु शब्दस्य बोधकत्वं संभवतीति नाप्रमाणशङ्का वकाशः ॥ तर्हि आभिचारदिप्रतिपादकवेदांशस्य कथं प्रामाण्य-
मिति न शङ्कनीयं तस्य दूषणं लक्ष्मणदर्शनेन अदृष्टस्वर्गादिफलसाधनादौ प्रतिपत्तिप्रयोजकत्वात् ॥ यथादित्यवाक्यं तु आदित्यवद्यु-

चार्थस्य प्रथमदासेन श्रीनिवासदासेन विरचिता यो यतीन्द्रमतदीकायां शब्द निरूपणे नाम तृतीयो वतारः ॥ १ ॥ द्विः ॥ प्रमाणानिरूपणानन्तरं प्र
 मेयं निरूप्यते ॥ प्रकृतेरामेयप्रमेयं ॥ तच्च द्विविधम् ॥ इन्द्रियाद्रव्यभेदात् ॥ इन्द्रियमुपादानम् ॥ अवस्थाश्रयमुपादानम् ॥ ननु इन्द्रियाणां
 कर्मसामान्यविशेषसामवायाभावाख्याः सप्रपदार्थाः इति मन्तान्तरस्थेः षोडशगणानां लक्षणं इन्द्रियाद्रव्यभेदेन ॥ द्विधा समर्थनमिति
 चेदुच्यते ॥ उत्पत्त्यापत्त्यापत्त्याकुंचनप्रसारणगमनभेदात् ॥ कर्मपञ्चधावस्थितमितिकल्पने जौरवात् ॥ चेतनात्मकं कर्मैकैकं
 बोधयते ॥ तस्यापि संयोगमादाये बोधयते ॥ संस्थानमेव जातिरिति संस्थानातिरेकिसामान्यानेंगीकारात् ॥ समवायस्य समवायांतरं
 गीकारे अनवस्थानात् ॥ तस्यापि संयुक्तविशेषणतयैव बोधयते ॥ जीवेश्वरयोरेणुत्वविभुत्वादिविभाजकधर्ममेतरेण विशेषइति
 किंचित्पदार्थतिरांगीकारे जौरवात् ॥ अतः कर्मसामान्यविशेषसमवायानां प्रथमं इन्द्रियत्वेनानंगीकाराच्च ॥ इन्द्रियमद्रव्यमिति द्विधा विभा
 ग उपपद्यते ॥ एतेन अभावः सप्रपदार्थ इत्यपि निरस्तम् ॥ अभावस्य भावोतररूपत्वात् ॥ प्रागभावो नाम पूर्वावस्थापरंपरा ॥ अत्यन्ता
 न्योन्याभावो नु धर्मंतरस्वरूपावेव एतस्य प्रत्यक्षेण भवः ॥ पूर्वमुक्तेः ॥ उपादानं इन्द्रियमित्युक्तम् ॥ गुणाश्रयोद्रव्यमितिसामान्यलक्षणं संभव
 ति ॥ तानि च द्रव्याणि षट् ॥ प्रकृतिकालश्रुत्यसत्त्वधर्मभूतज्ञानजीवेश्वरभेदात् ॥ तत्र जडजडरूपयोः विभक्तयोः मध्ये जडलक्षणमुच्यते ॥
 अमिश्रसत्त्वरहितं जडमिति तद्विविधम् ॥ प्रकृतिकालभेदात् ॥ तत्र सत्त्वरजस्तमोरूपगुणाश्रया प्रकृतिः ॥ सानित्या अक्षरा अविद्या
 माया शब्दवच्छाद्ये ॥ तस्यां भगवत्संकल्पाधीनगुणवैषम्यात् ॥ कार्योत्पत्त्यावस्था अव्यक्तशब्देनोच्यते ॥ तस्मान्न हानुत्पद्यते ॥ सम
 हानुत्पत्तिकरा जसामसभेदात् त्रिधावस्थितः ॥ महतो अहंकारमुत्पद्यते ॥ सोपि सात्विकाहंकारराजसाहंकारस्तामसाहंकारश्चेति

न्यस्तर्वाप्रमाणम् ॥ पाण्डुपताद्यागमा अपितथैव ॥ आगमदिव्यतन्त्रोत्तरसिद्धान्तमेदमिन्नस्य श्रीविंशतः प्रागमस्य क्वचिदपि वेदविरोधाभावात्तु कार्त्तु
नप्रामाण्यम् ॥ एवं वैखानसागमस्यापि धर्मशास्त्राणामपि तथैव ॥ शौडित्यपराशरभरद्वाजवशिष्ठहारीतारयोधर्मशास्त्रप्रेष
तारः ॥ शिल्पायुर्वेदगंधर्वभरतादिकमप्युपयुक्तांशेतथैव ॥ शिलोनामकर्षणादिशोपुरप्रकारादिप्रतिपादकः ॥ आयुर्वेदोर्वेद्यम्
गंधर्वगानादिनिरूपकः ॥ भरतागमो नृत्यादिविधायकः पुनश्चतुःषष्टिके लारूपेषु शास्त्रेषु तत्त्वोपायपुरुषार्थोपयुक्तानि प्रमा
णानि वकुलाभरणदिस्त्रिषु कृत्यः ॥ कार्त्तुनैव प्रमाणतयाः ॥ श्रीमद्रोमानुजाचार्यप्रभृतिभिः प्रणीताः श्रीभाष्यादिप्रबंधाः प्रमाणतयाः ॥
पुरुषस्वातंत्र्याधीनरचनाविशेषविशिष्टं पौरुषेयम् ॥ एतेन काव्यनाटकालंकारादीनामपिलक्षणमुक्तं स्यात् ॥ एवमाकांक्षायोग्यतासन्निधि
मलोकिकवाक्यान्पि प्रमाणानि ॥ यथानद्यास्तीरे पंचफलानि सतीत्यादीनि ॥ एवं वैदिकलौकिकसाधारणद्विविधं मुख्यवृत्तिर्लोकावृत्तिर्भूत
मुख्यवृत्तिरभिधावृत्तिः ॥ यथासिंहशक्यस्य भजेन्द्रसामिधावृत्तिः ॥ योगरूपादिभेदवसाद्विधा ॥ मुख्यार्थवाधे सतितदासन्नेर्धेवृत्तिर्गो
पचारिका ॥ साद्विविधालक्षणा गौणी भेदात् ॥ प्रथमा यथागंगा योद्योष इत्यत्राधिकरणस्य बाधातीरे लक्षणा ० द्वितीया यथासिंहो देवदत्त
इत्यत्र देवदत्तेशोऽप्यदिगुणयोगः ॥ एवं वैदिकलौकिकरूपे सर्ववाक्यजाते सविशेषविषयके भेदविषयके च ॥ शरीरवाचकशब्दानां यथाशरीरि
तिपर्यवसानम् ॥ एवं भगवच्छरीरभूतप्रसरुद्राग्नीन्द्रादिचिदात्मकशब्दानां तथाशरीरभूतप्रकृतिकालाकाशप्राणाद्यचिदात्मकशब्दा
नां शरीरेऽस्मिन्परमात्मनि नारायणे पर्यावसानमुपपादयंत्याचार्याः वेदान्तज्ञानाद्युत्पत्तिपूर्यत इत्युक्तम् ॥ नाशयणस्य सर्वशब्दाच्य
त्वम् ॥ सर्वशरीरकत्वमित्यादिकं तु उपरि ईश्वरनिरूपणे प्रतिपादयिष्यामः ॥ इति शब्दो निरूपितः ॥ इति श्रीवाङ्मूलकुलतिलकश्रीमन्नह

रगमनादिषु च जीवेन सह गमनमिन्द्रियाणां सुक्तिदशायां अप्राकृतदेशगमनासंभवादिहेव यावत्सुलभं स्थितिः ॥ करणविकारे रम्यैः परि
 ग्रहे वा ॥ कर्मिन्द्रियाणां शरीरनाशान्नाश इति पक्षस्तु भाष्याविरोधेन नेयः ॥ एतेन पुरुषेन्द्रियं स्त्रीन्द्रियं एकैन्द्रियं वा धित्वा त्वगिन्द्रिये
 कस्वीकार इत्यादिविमतपक्षानिरस्ताः ॥ राजसाहंकारसहकृतात् भूतादि संचकतामसाहंकारा-च्छरादिपंचतन्मात्राणि ॥
 आकाशादिपञ्चमहाभूतानि चोत्पद्यन्ते ॥ भूतानामव्यवहितसूक्ष्मावस्थाविशिष्टं द्रव्यं शब्दतन्मात्रम् ॥ तदेव भूतोपादानम् ॥ विशि
 ष्टशब्दादिविषयाधिकरणभूतम् ॥ तन्मात्राणि शब्दतन्मात्रं स्पर्शतन्मात्रं रूपतन्मात्रम् रसतन्मात्रं गन्धतन्मात्रमिति पंचभूतानि
 तथा आकाशवायुतेजोअपः पृथिवीभेदात् ॥ तत्र तामसाहंकाराकाशयोर्मध्यमावस्थाविशिष्टं द्रव्यं शब्दतन्मात्रम् ॥ क्षीरदध्नी
 रंतरालपरिणामवत्तस्मादाकाशाजयति ॥ असर्श्वत्वे सति विशिष्टं द्रव्यं तन्मात्रमुत्पद्यते ॥ शब्दाधारत्वं श्रोत्राद्यपितत्त्वं
 च आकाशतत्त्वं सत्त्वं सन्नप्रत्यक्षशब्दमात्रगुणार्कः ॥ अवकाशहेतुः ॥ नीलं न भइति प्रतीतेरूपवोश्च एतेनाकाशस्य अजन्यत्वनि
 रासः ॥ सूर्य्यपरिस्पंददिभिराकाशस्येव प्राच्यादिव्यवहारोपपन्नो दिगिति न पृथक् द्रव्यकल्पनम् ॥ दिक् स चि स्तु अन्तरिक्षादिस चि
 वदुपपद्यते ॥ आकाशात्स्पर्शतन्मात्रम् ॥ आकाशवायोर्मध्यमावस्थाविशिष्टं द्रव्यं स्पर्शतन्मात्रम् ॥ तस्माद्वायुः ॥ विशिष्टस्पर्शत्वे
 सति रूपमन्यत्वम् ॥ अस्मदादिस्पर्शे नैकेन्द्रियग्राह्यद्रव्यत्वम् ॥ अनुस्माशीतविशिष्टस्पर्शत्वे सति गंधमन्यत्वमित्यादिकं वा योर्लक्ष
 णम् ॥ तस्मिन्नानासलिलातपकुसुमाद्यवयवयोगात् ॥ शितोष्णसौरभारिप्रतीतिः ॥ स च त्वगिन्द्रियाप्यायकत्वे न उपकरोति
 तस्य शब्दस्पर्शौ गुणौ तत्र शरीरधारणादिहेतुर्वायुविशेषः प्राणसंचकः ॥ पंचप्रकारः ॥ प्राणापानव्यानोदानसमानभेदात् ॥ हृदि प्राणो

त्रिविधो मतः ॥ एतेषां त्रयाणां वैकारिकसौजस्योभूतादिरिति नामान्तराण्यपि संभवन्ति ॥ तेषु वैकारिक इति प्रसिद्धा राजसाहंकारसहस्रता
 सात्विकाहंकारादेकादशेन्द्रियाणि जायन्ते ॥ सात्विकाहंकारोपादानकं द्रव्यमिन्द्रियम् ॥ इन्द्रियं द्विविधम् ॥ ज्ञानेन्द्रिकमेन्द्रियं चेति ॥ ज्ञान
 प्रशरणाशक्तमिन्द्रियं ज्ञानेन्द्रियं तस्योष्णमनः ॥ श्रोत्रचक्षुर्घ्राणारसनत्वग्भेदात् ॥ स्मृत्यादिकरणमिन्द्रियं मनः ॥ तच्च हृदयप्रदेशवृत्तिः
 बुद्ध्याहंकारचित्तादिशब्दाद्यम् ॥ बन्धमोक्षहेतुभूतं च ॥ शब्दादिषु च केशवमात्रग्रहणाशक्तमिन्द्रियं श्रोत्रम् ॥ तन्मनुष्यादीनां कर
 णशक्त्युत्पत्त्युत्पन्नप्रदेशवृत्तिः ॥ जिह्वा नानयनवृत्तिः ॥ एवं रूपमात्रग्रहणाशक्तमिन्द्रियं रसनंन्द्रियं चक्षुः ॥ तत्सर्वं वा नयन
 वृत्तिः ॥ अधमात्रग्रहणाशक्तमिन्द्रियं घ्राणं नासाय वृत्तिः ॥ रसमात्रग्रहणाशक्तमिन्द्रियं रसनंन्द्रियं जिह्वाय वृत्तिः ॥ स्पर्शमात्रग्रह
 णाशक्तमिन्द्रियं त्वग्निन्द्रियम् ॥ सर्वशरीरवृत्तिरखदन्तकेशादिषु प्राणमाद्यतारवृत्तिस्यात् ॥ स्पर्शानुपलम्भः श्रोत्रादीन्द्रियाणां भो
 तिकत्वप्रतिपादनं भूताध्यायतत्त्वमौषधकारिकम् ॥ एतेषां विषयसंबन्धः कश्चित्संयोगः ॥ कश्चित्संयोगः ॥ कश्चित्संयुक्तप्रयणमिति वृत्तिः
 वृद्धसंप्रदायः ॥ उच्चारणादिषु न्यतमक्रियाशक्तत्वं कर्मिन्द्रियसामान्यलक्षणम् ॥ तच्च वाक्पाणिपादपायूपस्थभेदात् पंचधा व
 स्थितम् ॥ वर्णोच्चारणोकारणमिन्द्रियं वाक् ॥ तच्च हृत्कण्ठजिह्वामूलतालुदन्तोष्ठनासा मूर्ध्नीरूपस्थाना वृत्तिः ॥ मृगादि
 पुण्ड्रवृत्तिरहान्नदभावः ॥ शिष्यादिकरणमिन्द्रियं पाणिः ॥ सच मनुष्यादीनामंगुल्यादिवृत्तिः ॥ वारणादीनां नासावृत्तिः ॥ संचरणा
 दिकरणमिन्द्रियं पादः ॥ सच मनुष्यादीनांचरणवृत्तिः ॥ भुजंगपतंगादीनामूर्ध्वः पक्षवृत्तिः ॥ मलादित्योगकरणमिन्द्रियं पायुः ॥
 सच तन्तुद्वयवृत्तिः ॥ आज्ञा विशेषकरणमिन्द्रियं उपस्थः सच मेहनादिवृत्तिः ॥ एतानिन्द्रियाण्यहन्ति ॥ परकायप्रवेशे लोकान

कृत्यद्योर्भागेः॥ स्वभागमेकं निधाय भागान्तरं चतुर्धा कृत्यतान् चतुर्भागान् भूतान्तरेषु चतुर्षु योजयति एवं सर्वेषु क्रियमाणेषु एकैकस्य भूतस्य
 इत्थाभावकः॥ अन्तरे चतुर्णां भूतानां भागसमुच्चय इति भवति, यथा च स्वभागस्य भूयस्त्वात् परभागस्याल्पीयत्वाच्च पृथिव्यादिव्यपदेशः॥
 वेदे त्रिवृत्करणोपदेशस्तु पञ्चीकरणस्याप्युपलक्षणम्॥ भूतैः साकं महदहंकारो मिलित्वा सत्रीकरणमित्यप्याहुः॥ एतेषु चतुर्विंशति संख्या
 केषु पंचभूतानि प्रकृतिमहदहंकाराश्च शरीरोपादानानि॥ एकारश्चेन्द्रियाणि प्रत्येकमसंख्यातानि प्रतिपुरुषाभिमानि आभरणानि
 तरत्ना॥ नीचशरीरमात्रम्यतिष्ठेत्॥ शरीरं नाम चेतनं प्रति आधेयत्वविधेयत्वशेषत्वनियमैरप्यकसिद्धेऽव्यविशेषः॥ इत्येकैल
 क्षणम्॥ नियमेन यदा धेये नियमेन यद्विधेये नियमेन यच्छेषमिति लक्षणं त्रयं वा योज्यम्॥ ईश्वरतज्ज्ञानमतिरिक्तं च शरीरमि
 तित्तस्य लक्षणम्॥ एतेन चेष्टाश्रयः शरीरं चिद्विधमिति चन्द्रियाश्रयः शरीरम्॥ भोगाद्यतनं शिरःपाणिपादादिमं शरीरमित्यादी
 निपरोक्तानि शरीरलक्षणानि निरस्तानि॥ शरीरं द्विविधम्॥ नित्यमनित्यमिति॥ तत्र नित्यं त्रिगुणाद्रव्यकालजीवशुभाश्रयादिकं ईश्वर
 शरीरमनित्यशरीराणां च स्वाभाविकं गरुडभुजंगादिरूपम्॥ अनित्यं द्विविधम्॥ अकर्मकृतं कर्मकृतं चेति॥ प्रथममीश्वरस्य
 महदहिरूपं तथा अनन्तरगरुडादीनां च इष्टा गृहीतं तत्तद्रूपम्॥ कर्मकृतमपि द्विविधम्॥ स्वसंकल्पकृतं कर्मकृतं केवलकर्मकृतं चेति॥ सर्व
 महतां सौभरिप्रभूतीनां उत्तरं चामेमां पुनः सामान्यतो द्विविधम्॥ स्थारजंगममेदात्॥ शिलावत्सगुल्मलेतादयः॥ जंगमश्चतुर्धा देवमनुष्याति
 र्यद्भारकिमेदात्॥ उभिर्द्वयज्जङ्गमयुजा उज्जङ्गमिमेदात् अविभिभागजधर्माः॥ अमोनिजधर्मी अमोनिजशरीराण्यपि सन्ति॥ एवं पञ्चीकृता
 नामेवां डोत्यादकत्वम्॥ अं डोत्यादनात्पूर्वसृष्टिः समष्टिसृष्टिः अनन्तरसृष्टिर्व्यष्टिसृष्टिः॥ महादहं नामुत्पत्तिर्नामतालीयशनाटक
 म्यायेन अवस्थानरापत्तिरेव॥ सेनावनराश्यादिव्यवहारवत्॥ पूर्वापरावस्थानां विशेषसंबंधमात्रेण कार्यकारणभेदव्यवहारः॥ तत्र

देवानः सर्वशरीरजो व्यानः। कंठे उदानः। नाभिदेशे सप्तमं इति जंगमे स्थितः। स्थारेषु च प्राणसंयं धस्तुल्य एव० स च स्पर्शो न प्रत्यक्षः॥ एतेन अनुमेयवादनिरा-
सः। वायुतेजसोर्मध्यमावस्था विशिष्टं द्रव्यं रूपतन्मात्रं तस्मान्नेजः। उल्लस्य स्पर्शवत्त्वभास्वरूपवत्त्वादिकं तज्जसो लक्षणम्॥ तस्य
वह्निः पचनदिहेतुमग्निस्त्व्यात्मना० ज्ञानः वैश्वानरसंज्ञकजाठराग्निरूपेण दिव्यभोमादिव्यतिरिक्तानां चासुषज्ञाने आलोकादि-
रूपेण सह कोशी भवति॥ तच्चतुर्धा भौमदिबौद्धर्षिकर्ष्यभेदात्॥ तत्र पार्थिवमात्रे धनं तेजो भौमं तदीयादिजलमात्रे धनं दिव्यं सूर्य-
दि॥ पार्थिवजलेन धनमौद्धर्ष्यं तजाठरम्॥ निरंधनं तेजश्च अकंठं सुवर्णादि॥ सुवर्णस्य द्रव्यान्तरसंसर्गदुस्पर्शभावः॥ पुनः सामा-
न्येन प्रभाप्रभावांश्चेति विभक्तम्॥ आवरणसदृसद्वा बोधेन संकीर्तयित्वा प्रकाशप्रकाशितं तेजो विशेषः प्रभा॥ सा च प्रभावति स्स हो सद्यते सह-
जः शब्दस्पर्शरूपगुणवच्च० तेजः शालिलयोर्मध्यमावस्था विशिष्टं द्रव्यं रसतन्मात्रम्॥ तस्मादायः शीतस्पर्शवत्त्वं निर्गन्धत्वे सति विशिष्ट-
रसवत्त्वं इत्यादि॥ अपालक्षणम्॥ तासां शुक्लं मधुरं शीतं कंठभावां नो माश्रयादिसंसर्गभेदात्॥ रूपरसस्पर्शवैचित्र्याशेषः। ताः समुद्रशरि-
रपि वीविशिष्टं गन्धवत्त्वं रसवत्त्वं सति विशिष्टं स्पर्शवत्त्वमित्यादि पृथिवी लक्षणम्॥ सा सुरभिर्मधुरा रससादिरूपा च॥ अनुस्मा शीतस्पर्शवती
रसगन्धगुणकाधारणहेतुश्च० तमसः पृथिव्या मंतर्भावः। तद्रूपत्वात् न द्रव्यान्तरत्वात्॥ अत एव आलोकभावमात्रम्॥ द्रव्यान्तरवोद्धर्ष्यादिप-
क्षानिरस्ताः॥ भूतेषु सर्वत्र पंचीकरणप्रक्रियायां शब्दादिनां गुणानां सुषलंभः॥ पंचीकरणप्रक्रिया तु भगवान्भूतानि सृष्ट्वा एकैकमेव भूतं द्विधा

तदुपरि ध्रुवः सूर्यमंडलमारभ्य ध्रुवलोकापर्यंतस्त्वेकैकदशचतुर्लक्षादुपरिकोटियोजनोऽष्टौ यो महर्लोकः ॥ तस्मादिगुणे जन
 लोकः ॥ ततश्चतुर्गुणो तपोलोकः ॥ तस्माद्दशकोटि योजनसत्यलोकः ॥ ततस्तमः गर्भोदकं अंडकं राहश्च ॥ एवंति व्यं गुरु
 प्रमाणेन पंचाशत्कोटि योजनत्वं भूमेरुक्तं भवति ॥ एतादृशकोटियोजनविस्तीर्णवादी मानभेदेन अंडकं राहस्तु कोटियोज
 नोऽष्टौ यः ॥ तदण्डे न शो नरावरणा ब्रह्म ॥ एतादृशानि अंडानि अजन्तानि जलवुद्धुदवत् युगपदीश्वरसंस्थानि ॥ ईश्वरस्य
 चतुर्मुखपर्यंतस्य धिरक्षरकातदनन्तरसद्वारं केतिविवेकः ॥ विस्तारस्तु पुराण इत्यादिषु दृश्यः ॥ इति प्रकृतिनिरूपिताः ०
 इति श्रीवाधूलकुलतिलकश्रीमन्महाचाप्यस्य प्रथमोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ० ॥ अथाचिद्विशेषः ॥ कालो निरूप्यते ॥ कालो नाम गुणत्रय रहितो जडविशेषः ॥ स च
 नित्यो विभुश्च ॥ भूतं भविष्यति वर्तमानं भेदेन त्रिविधः ॥ युगपत्क्षिप्रचिरादिव्यवहारहेतुः ॥ निमेषकाष्ठातत्परादिसकलामुह
 र्ते दिवसपक्षमासः क्रतुः अयनवत्सरादिव्यपदेशहेतुश्च मनुष्यमानेन मासः पितृणां दिनम् ॥ तेषां अमावास्यामध्याह्नम् ॥ मनुष्य
 मानेन वत्सरो देवानो दिनम् ॥ तेषामुत्तरायणमहः ॥ दक्षिणायनं रात्रिः ॥ एवं देवमानेन द्वादशवर्षसहस्रवर्षसंख्याकं चतुर्गुण
 मित्युच्यते ॥ तत्र चतुःसहस्रवर्षसंख्याकं कृतयुगं तत्र पुराणधर्मः ॥ त्रिसहस्रकं त्रिपाधर्मवत् ॥ त्रैतायुगं द्विसहस्रवर्षपरिमितं सा
 धर्मवत् द्वापरं सहस्रवर्षसंख्याकं ॥ एकपादधर्मसंयुक्तं कलियुगम् ॥ एतेषां संधिर्हिसहस्रसंख्याकः ॥ एवं चतुर्गुणसहस्राणि ब्रह्मणा
 दिवसमात्रप्रमाणकम् ॥ एवं रात्रिरपि ब्रह्मणो अर्ह्ये चतुर्दशमनोज्ञा यंते ॥ इन्द्रा अपितथैव ॥ तथा सप्तऋचयश्च एकैकमनोरेकसंज्ञा

पूर्वावस्थाप्रहाणेन विजातीयावस्थाप्राप्तौ तत्त्वान्तरव्यपदेशः दृष्टिधीपर्व्यतएव इत्थं प्रकृतिमहदहंकारएकादेशे द्वायतन्मात्रपंचकभूतपंचकवि
भागो न चतुर्विधतितत्त्वानि वर्णिता मि. एतेन न्यून अधिक संख्या तत्त्ववादिनो वा स्याः पाश्चात् यताश्च निरस्ता परमाणुकारणत्ववादिनोपि निरस्ताः
प्रकृत्यदयः इष्टस्य जीवस्य च भोग्य भोग्योपकरण भोगस्थानानि भवन्ति भोग्यं विषयाः ॥ भोग्योपकरणं च क्षुरादिकरणानि भोगस्थानानि चतुर्दश भुवनान्तरवर्त्य उजानानि ॥ अष्टं नाम. कपिल फल्गु कारं पंचवीरुत पंचभूतार ध्वं प्राकृतद्रव्यमः तद्यथा पद्मा काशभूः क
णिका कारो मेरुः ॥ मेरादक्षिणत किंपुरुष हरिवर्षाणि. उत्तर तोरम्यक हिरण्यरेत कुरुवर्षाणि त्रीणि ० पुरतो भद्राश्रवर्षम् ॥ पश्चात्केतुमा
लाख्यवर्षम्. मध्ये तु इला वत एवं नववर्षं सुक्त जं दूद्विपं. लक्ष्यो जनविस्तीर्णसमपरिमाणेन लवणसागरेणावृतम्. सिंधुः दिगुणो
न सप्तवर्षात्मकेन लक्ष द्विपेन वेष्टितः ॥ सोपि इक्षुसमुद्रेण सोधिशात्मलि द्विपेन सप्तुनः ॥ सुशसमुद्रेण सकुशा द्विपेन. सप्तर्षि
समुद्रेण सोपिक्रोच द्विपेण सदध्यवेन सेपि ॥ सोपि शाक द्विपेन वेष्टितः ॥ सप्तरीशर्गवेन. सप्तर्षि द्वयविभाजक वलयाकारमानसो
त्तरपर्वत सहितेन पुष्कर द्विपे शुद्धजलार्णवेन एवं द्विपानामुत्तरोत्तरं द्वे गुणं द्रव्यम् ॥ लक्ष द्विपादिपंचसप्तवर्षात्मकाः सप्त द्विपा
त्मको यम् ॥ दिगुणीकृतयाकां च नभस्यावृत्तेः ॥ कां च नभमिस्तु लो कालोक पर्वतेन ॥ पर्वतस्त्वेधतमसा. तदधतमो गर्भो देके
न. ततोऽकटाहः एवं भूमेरधः ॥ अतलवितलरसातल तत्त्व तत्त्व तल सुतल पाताल भेदार ॥ सप्तलोका अधो नरकाः ॥ ते च पापकर्म
णां पापानुभवभूमयः ॥ गौरवाद्या मुख्यतया एकविंशतिप्रभेदाः ॥ ततो गर्भो देकं अनन्तरं मंडकटाहः ॥ एवं मेरुपरिलस्यो
जनात् सूर्यमंडलं तदेव भुवर्लोकः ॥ तदुपरि चंद्रमंडलम् ॥ तस्मादुपरि नक्षत्रबुधशुक्रांगारकवहस्यतिशानि सप्तर्षिमण्डलानि

चतुर्गुणपरिकालः ॥ एवं ब्रह्ममोनेन ब्रह्मणः शतवर्षजीवितं एतत्सर्वकालाधीनम् ॥ एवं नित्यनैमित्तिके प्राक्तनप्रलया अपि कालाधीनः ॥
 कालस्य स्वकार्यं प्रतिस्वस्य उपादानत्वम् ॥ अथ एतद्कालो नित्यः ॥ कार्यः पुनरनित्यः ॥ एवं भूतः कालः ईश्वरस्य क्रीडापरिकरो भवति ॥ लीला-
 धीनः ॥ एवं कार्यं कशेति नित्यविभूतौ तु कालस्य विद्यमानत्वे पितृस्य न स्यात्तत्रम् ॥ केचिन्नुतत्र कालो नास्तीति वदन्ति ॥ केचिन्नुषडिन्द्रियवेद्यः का-
 इत्यप्याहुः ॥ तेन अनुमेयवादिनाम् ॥ इति कालो निरूपितः ॥ इति श्रीमन्महाचार्यस्य प्रथमोऽध्याये श्रीनिवासदासेन विरचितायां यतीन्द्रम-
 त्तिपिकायां कालनिरूपणं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ अथ नित्यविभूतिर्निरूप्यते ॥ शुद्धसत्त्वधर्मभूतज्ञानसाधारणलक्षणं परात्मे सत्यजडत्वम् ॥ तन्मुख्यं प्रकाशकत्वे सति पर-
 णमजडम् ॥ अजडत्वं नो मत्स्यं प्रकाशत्वम् ॥ तत्र शुद्धसत्त्वधर्मभूतज्ञानसाधारणलक्षणं परात्मे सत्यजडत्वम् ॥ तन्मुख्यं प्रकाशकत्वे सति पर-
 स्मादेव भासमानत्वं शुद्धसत्त्वत्वं नाम त्रिगुणद्वयवृत्तिरिक्तत्वे सति सत्त्वत्वम् ॥ निःशेषाविद्यानिवृत्तिदेशविजातीयान्यत्वम् ॥ साविभूति-
 रूढप्रदेशे अनन्ता अधः प्रदेशपरिच्छिन्ना ० अचेतनाश्च ये प्रकाशाचे ० आनन्दवत्त्वादानं देनामका ० पंचोपनिषन्मंत्रप्रतिपा-
 दयता ॥ पंचोपनिषदात्मिका ॥ अप्राकृतं चैव शक्तिमत्र पंचशक्तिमयेति निर्गद्यते ॥ साविभूति ईश्वरस्य नित्यानां मुक्ता-
 नां च ईश्वरसंकल्पात् ॥ भोग्यभोगोपकरणभोगस्थानरूपा भवति ॥ भोग्यमीश्वरशरीरादिभोगोपकरणम् ॥ चंदनकुसुम-
 वस्तुभूषणयुधानि ॥ मुक्तानां शरीराणि तेषां पित्रादिस्थितिर्युगपदेन कशरीरपरिग्रहा इत्यादिनिभगवत्संकल्पादेव भवति ॥
 भगवतो व्यूहविभवाश्चैव तारशरीराण्यपि अप्राकृतमयानि ॥ अर्चीव तारेषु प्रतिष्ठानंतरप्रसादोन्मुखे ईश्वरसंकल्पा-
 धीनं अप्राकृतं शरीरमात्रमाविर्भवति ॥ प्राकृता प्राकृतसंसर्गः कथमिति न संकनीयम् ॥ रामकृष्णादि अवतारशरी-

नुमागमस्त्रीभीधीस्मनिसंशयविपर्ययमविवेकव्यवसायमोहरागद्वेषमदमासत्यधैर्यचापलदंभलोभक्रोधद्वेषंभद्रोहाभिनि
 वेशनिर्वेदानंददयः॥ सुमतिर्दुमतिः सुप्रीतिः तुष्टिः उन्नतिः शान्तिः कान्तिः विरक्तिः रतिमेत्रीदया मुमुक्षालज्जातितिक्षा विचारणा जिगीषामु
 हितासमाचिकिषी जुगुप्सा भावना कुहना असूया जिघांसा लज्जा दुराशा वासना चर्द्धा भक्तिः प्रपन्निरित्येवमादयश्च जीवगुणाः
 अनन्ताः धर्मभूतज्ञानावस्थाविशेषा एव॥ एवं ज्ञानशक्तिर्वैश्वर्यं तेजः शौशील्यमार्जवसौम्यकारुण्यमाधुर्यं गंभीर्यं दार्यं
 स्थैर्यं पराक्रमादयो भगवतोऽनन्तकल्याणगुणाः॥ ज्ञानशक्त्या विंतिभूताः तत्र ज्ञानं नाम सर्वसाक्षात्काररूपम्॥ शक्तिरद्यत्ति
 तत्त्वज्ञानसामर्थ्यवर्धनधारणसामर्थ्यं॥ ऐश्वर्यं नियमनसामर्थ्यं॥ वीर्यं मविकारित्वम्॥ तेजः पराभिभवनसामर्थ्यम्॥ महतो मंदैः सह नी
 रंध्रेण संश्लिष्य स्वभावत्वं शौशील्यम्॥ वात्सल्यं दोषपिपासात्वं बुद्धिर्देवादर्शित्वं वा० आश्रितविरहासहत्वं मार्जवम्॥ मनोवाक्यैकं
 यमार्जवम्॥ स्वसत्तानपेक्षतरसापरत्वं सौहार्दम्॥ जन्मज्ञानवृत्तगुणाद्यनपेक्षया सर्वैराश्रणीयत्वं सौम्यम्॥ आश्रितदोषगोप
 नेचातुर्यं॥ अपेक्षनीयत्वं स्थैर्यं प्रभग्नप्रतिज्ञात्वं धैर्यं॥ परवलप्रवेशनमर्थ्यं सौम्यं॥ तन्निरासकरणं पराक्रमः॥ एवं वदाम्यस्यादाव
 प्यहम्॥ ज्ञानविशेषभूतयोः भक्तिप्रपत्तिज्ञानयोः॥ स्वरूपं किञ्चिदुच्यते॥ भक्तिप्रपत्तिभ्यां प्रसन्न ईश्वर एव मोक्षं ददति॥ अतस्तयोरेव मो
 क्षोपायत्वेनोक्तानां कर्मयोगज्ञानयोगप्रभृतीनां भक्तिद्वारेण साधनत्वम्॥ कर्मयोगेनाम उपदेशाज्जीवपरयाथात्म्यज्ञानवतामशक्त्य
 नुसारेण फलसंग्रहितो निषिद्धकाम्यनित्यनेमिन्निकरूपपरिगृहीतकर्मविशेषः॥ स तु देवाच्चावतात्तपस्तीर्थदानयज्ञादिभेदभिन्नः॥
 अथेतु जीवगतकल्मषापनयनद्वारा ज्ञानयोगमुत्साद्य तद्वारा साक्षाद्वा भक्त्युत्पादको भवेति॥ ज्ञानयोगेनाम कर्मयोगान्निमीलान्तःकरणस्पर्श
 रशेषत्वेन प्रकृतिवियुक्तस्वात्मस्त्वित्वाविशेषः॥ एतस्य साक्षात्तत्त्वपयोगित्वम्॥ एवं साधनान्तराणामपि भक्त्युपयोगित्वमुच्यम्॥ भक्तियोगोऽन
 भयमासनश्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधिरूपाणां गवान्तैलधारावदविच्छिन्नस्मृतिसंज्ञानरूपः॥ स च विवेकविमोकाभासक्रिया

निरुक्तात्मानो नगीकारात् मोक्षप्रवृत्तिरेव न संभवति. अन्येषां मते ज्ञानस्य धारणिकत्वात्तस्यैवात्मत्वात्कस्य प्रवृत्तिः ॥ संतानस्येति चेन्न
 अन्यप्रतिअन्येन यत्नो न कर्तव्य इति न प्रवृत्तिः ॥ अपरेषां मते धर्माधर्मादिसंप्रभं गीरीत्या अनैकांतवादान्न प्रवृत्तिः ॥ वैशेषिका
 दिपक्षेष्वावाणकेत्येवमौक्षे प्रवृत्तिः कस्यापि न संभवति. संख्यादिपक्षे बुद्धिश्च न गीकारात्. पुरुषस्य प्रकृतेर्वी मोक्ष इति संशयान्न प्रवृत्तिः ॥
 मायिमते व्यवहारिकवाक्यस्य परमार्थिकाभेदज्ञानाजनकत्वात् न प्रवृत्तिः ॥ भास्करयादयोक्तकर्मज्ञानसमुच्चयवादेऽपि उक्ता देव निरस्तः ॥
 शैवमते तु पशुपतेः प्रायत्वे स्वीकारादेव विरुद्धमसाधारणादेः साधनत्वेन स्वीकाराच्च तन्निराशः ॥ एवं मतिरिन्नरूपिता ० इति श्री बाधू
 लकुलतिलकश्रीमन्महाचार्यस्य प्रथमदासेन श्रीनिवासदासेन विरचितायां यतींद्रमतदीपिकायां बुद्धिरूपेणानामसंप्रमोवतारः ॥
 ०७॥ अथ जीवो निरूप्यते ॥ प्रत्यक्चेतनत्वात्मत्वकर्तृत्वादीनि ईश्वरजीवसाधारणानितक्षणानि ० प्रत्यक्चेतनामस्वयमेव स्वस्मै
 भासमानत्वम् ॥ चेतनत्वं ज्ञानाश्रयत्वं आत्मत्वं शरीरप्रतिसंवंधित्वम्. कर्तृत्वं संकल्पज्ञानाश्रयत्वम्. एवं सामान्यलक्षणत्वमित्यवि
 शेषलक्षणमुच्यते ॥ अणुत्वे सति चेतनत्वं एवमाधेयत्वविधेयत्वपराधीनकर्तृत्वपरतंत्रत्वादिकमूह्यम् ॥ सच देहेन्द्रियमनः प्राणा
 दिभ्यो लक्षणम् ॥ यथाममशरीरमिति प्रतीत्या देहाद्यावृत्तेः ॥ चक्षुषोपश्यामि श्रोत्रेण श्रुणोमि वाचा वदामि इत्यादिप्रत्यक्षात्. बाह्येन्द्रियेभ्यो
 व्यावृत्तः ॥ मनसा जानामीति मनसः ज्ञानकरणत्वप्रतीतेः. मम प्राण इति इति व्यतिरेकोक्तेः ॥ जानाम्यहमिति ज्ञानाच्च मनः प्राणज्ञानेभ्यो
 व्यावृत्तः ॥ सचाणुपरिमाणः ॥ उक्तां त्यादेः श्रवणात् प्रमाणानुसाराच्च अणुत्वे युगपदनेकविषयानुभवः कथमिति न संकनीयम् ॥
 धर्माभूतज्ञानव्याप्यास्पृश्यतेः एतेनैव सो भवि प्रभतीनां युगपदनेकशरीरपरिण होपि संभवति ॥ सच नित्यः ॥ पूर्वाभूतार्थप्रतिसंथा
 नात् नित्यश्च जीव उत्पन्ना जीवो नष्ट इति प्रतीतिः कथमिति चेन्न ॥ जीवस्य देहसंवन्ध उत्पत्तिः ॥ तद्विद्यो गो नाश इति प्रतिपादनात् जीव

कल्याणानवसादानुद्वेषरूपसाधनसप्तकजन्मः ॥ तत्रविवेको नामजात्याश्रयनिमित्ताददुष्कादन्नात्कायशुद्धिः ॥ विमोक्तः ॥ कामानभि
षंगः अभ्यासपुनः पुनरात्मनसशीलनः ॥ शक्तितः पञ्चमहायज्ञाद्यनुष्ठानक्रिया-कल्याणानि सत्पार्जनं बद्ध्यादानाहिंसादीनि-अनवसादा
देव्याभावं ॥ अनुद्वेषस्तुष्टाभावः ॥ अतिसंतोषश्च विरोधीत्यर्थः ॥ एवंसाधनसप्तकानुरोहिताभक्तिर्दर्शनसमानाकारा अन्तिमप्रत्ययावधिकान्वभवति
सच्चोतिमप्रत्ययः एतच्छरीरावसाने वाशरीरान्तरावसाने वा भवति वेदनध्यानोपासनादिष्टाब्ध्याभक्तिः परभक्तिः ॥ परज्ञानपरमम
क्तिरूपक्रियावतीप्रधत्तंगकाच ॥ साहिदिविद्यासाधनभक्तिफलभक्तिभेदात् ॥ उक्तसाधनजन्यासाधनभक्तिः फलभक्तिस्तु ईश्वररुपा
जन्मा-परां कुशलायादि निष्ठा-मरुक्तजसुखात्सत्यमित्यादिषु स्तुतिनमस्कारादिषु च भक्तिशब्दप्रयोग औपचारिकः ॥ ननु वेदा
नाश्रवणमननयोः पिविधानात्कथं ध्यानमेव विधीयते इति चेदुच्यते- अधीतसंगः वेदः पुरुषः प्रयोजनवदर्थववेधित्वदर्शनात्-तन्नि
धीयते इति न विरोधः ॥ ध्यानशब्दवाच्याभक्तिर्विद्याभेदाद्द्विविधा-काश्चविद्या उच्यते- अन्तरिक्षविद्या अंतरादित्यविद्या इहविद्या
मूमविद्या साहिद्या मधुविद्या उपकर्मलविद्या शांतिविद्या उज्ज्वलविद्या पुरुषविद्या प्रमदनविद्या वैश्वानरविद्या इत्यादिका
ब्रह्मविद्या न्यासाविद्या प्रपत्तिः ॥ प्रपत्तिर्नाम आनुकूल्यस्पर्शसंकल्पः प्रातिकूल्यस्य वर्जनं रक्षियिष्यतीति विश्वासः ॥ गोपूतव
रणान्तथा-आत्मनिक्षेपकव्याप्यमित्यंगपंचकयुक्ता एतद्देहावसाने मोक्षप्रदा ॥ सकलकल्याणसाधनः ॥ शरणागतिः ॥ इत्यादिश
ब्दवेद्याज्ञानविशेषरूपा एषा प्रपत्तिः ॥ गुरुमुखाद्ब्रह्मस्य शास्त्रेषु संश्रुता यतया वेदितव्येति ॥ इहवाल्लोचनार्थप्रवृत्तेः ग्रंथेन
प्रकाशयति विरम्यते ॥ भक्तिप्रपत्त्यौरेव मोक्षसाधनत्वेन स्वीकारात्परोक्तोपायनिशसः ॥ यथा वेदवाक्यानां मध्ये केवांचिन्मते देहा

रादयोवसवोरुद्राः आदित्या अश्विनोचदानवयसराक्षसपिशाचगृह्यकादयो एवं देवयोनयो मनुष्यापि ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रादिजा
 तिभेदात् बहुविधाः ॥ तिर्यक्चोपि यशुमगयसिसरीसृषपतंगकीटादिभेदाद् बहुविधाः ॥ स्यावरा अपि वृक्षगुल्मलतावीरुधतरणादिभेदाद् बहु
 विधाः ॥ वृक्षादीनां जलाहरणोपयुक्तं किञ्चित् ज्ञानसंबन्धोऽस्त्वयम् ॥ अत्राणिषु स्वल्पसित्युक्तत्वात् ॥ अतो देवमनुष्यतिर्यकस्यावरभेदभिन्नावद्याः ॥
 जरायुजा एजोद्भिजो स्वेदजाश्च भवन्ति देवमनुष्या जरायुजाः ॥ एवं तेषु वृक्षरुद्रादयः ॥ सनकादयश्च सीताद्रौपदीधृष्टद्युम्नादयः भूतप्रेतवेतालाद
 यश्च अयोनिजाः ॥ तिर्यगादयश्च जरायुजाः अंजजाः स्वेदजाश्च भवन्ति ० स्यावरादय उद्भिजाः ॥ एवं मृतावद्याः ॥ बीजांकुरन्यायेन विषम
 प्रवाहत्या अनादिकालप्रवृत्ता अविद्याकर्मवासनारूचिप्रकृतिसंबन्धेऽश्वत्थवत्परिवर्तमानैर्गर्भजन्मवात्यचौगंडयोवनजागरस्वप्नसुषु
 प्तिमूर्च्छाजरा मरणस्वर्गनरकगमनादिविविधविचित्रावस्थावंतो अनाद्यनन्तप्रकारातिदुःसहतापत्रयाभितप्ताः स्वतः प्रापुमगवदनुभववि
 द्युदवंतश्च ते द्विधाः शास्त्रवस्यातदवस्थाश्चेति ॥ तयोर्मध्यकरणा यन्तजानानां वक्ष्यानां शास्त्रवश्यतातिर्यकस्यावरादीनां तच्चास्ति शास्त्रवश्यादिवि
 विधाः ॥ पुमुक्षवो मुमुक्षवश्चेति ॥ तत्र पुमुक्षवः त्रैवर्गिकपुरुषार्थनिष्ठाः पुरुषार्थैव द्विविधाः अर्थकामपराधर्मपराश्चेति केवलार्थकामपरादे
 हात्माभिमानवंतः ॥ धर्मपराश्च अलौकिकश्रेयःसाधनन्धर्मः बोधनालक्षणीयार्थधर्म इति धर्मलक्षणलक्षितयज्ञदानतपस्तीर्थयात्रादि
 निष्ठाः ॥ ते च देहातिरिक्तात्मनः परलोकोस्तीति ज्ञानवन्तः ॥ धर्मपराद्विविधाः देवतान्तरपराभगवत्पराश्चेति ॥ देवतान्तरपरा वृक्षरुद्रेन्द्रा
 ग्नाद्याराधनपराः ॥ भगवत्पराश्च आर्त्तोऽर्थीर्धीर्त्युक्ताधिकारिणः ॥ आर्त्तो भ्रूयैश्वर्यकामः ॥ अर्थीर्धीर्त्युक्ताधिकारिणः ॥ भ्रूयैश्वर्यकामः ॥ मुमुक्षवो द्वि
 विधाः ॥ केवल्यपरा मोक्षपराश्चेति ॥ केवल्यं नाम ज्ञानयोगात्प्रकृतियुक्तस्वात्मानुभवरूपानुभवः ॥ अर्चिरादि मार्गेण परमपदगत एव क
 चित्कोणोपतित्यक्तयन्त्रिन्यायेन भगवदनुभवव्यतिरिक्तस्वात्मानुभव इत्याहुः ॥ केचिदर्थिरादि मार्गेण गतस्य पुनरावृत्यत्र वेणात्प्रकृति

स्वरूपं नित्यमेव ॥ सच प्रतिशरीरं भिन्नः एक परिमाणेषु अनेकेषु सुवर्णाद्येष्टेषु एकोद्यदिति प्रतीतिवत् ॥ वीररासावेको व्रीहिरिति वस्तु
 ज्ञाने काकारतया एकत्वं व्यवहारः ननु स्वस्वैकं प्रमाणविरोधात् स्वतः सुखी उपाधिषा संसारः ॥ अयं च कार्त्तिको भोक्ता शरीरी शरीरं
 च भवति प्रकृत्यैषा या शरीरो ईश्वरापेक्षया शरीरं तस्य प्रत्यक्षश्रुतिभ्यां स्वयंप्रकाशत्वं च सिद्धम् ॥ प्रयोगश्च आत्मा स्वयंप्रकाशः
 ज्ञानत्वात् धर्मभूतज्ञानवदिति ज्ञानत्वं अणुत्वा मलत्वाद्येतस्य स्वरूपनिरूपकधर्माद्वेन ज्ञानस्य साणिकत्वात् साणिकत्वं
 स ज्ञानरूपात्मेति बोधपक्षः ॥ भूतचतुष्टयात्मकत्वात् देहस्य देहावधिक आत्मेति चार्वाकपक्षः गजदेहगजपरिमाणः पिपीलि
 कादेहेतत्परिमाणः ॥ अतो देहपरिमाण आत्मेति जैनपक्षः ॥ कर्त्तृत्वभोक्तृत्वादिकं प्रकृतैरेव न तु पुरुषस्येति सांख्यपक्षः ॥ ब्रह्मणो जीवइति या
 दवपक्षः सोपाधिब्रह्मखंडो जीवइति भास्करपक्षः ॥ अविद्याकल्पित एकजीववादपक्षः ॥ अन्तःकरणावच्छिन्न अनेकजीववादपक्षः ॥ इमेव
 मादयो विरुद्धपक्षा निरस्ताः ॥ विभुत्ववादपक्षोऽपि ननु जीवस्य विभुत्वानं गीकारे अदुष्टे जनिता देशांतरफलोपलाब्धिकथमिति चेन्न जीव
 स्य संबंधाभावेऽपि अद्रष्टव्यां देवोपपद्यते ॥ अद्रष्टव्यं नाम भगवत्प्रीतिजनकजीवकर्त्तृक कर्मविशेषजन्यो ज्ञानविशेषसंविशेषो भगवत्संकल्पस्व
 विमुखरूपं भगवन्तमाश्रितः ॥ अतो फलोपलब्धिरिति न विरोधः ॥ सजीवस्त्रिविधः ॥ बद्धमुक्तनित्यभेदात् ॥ तत्र वक्ष्यामि अ
 निकृत्तसंसारः ते चतुर्दश भुवनात्मकाऽङ्कयाहवर्तिनो ब्रह्मादिकीटपर्वताश्चेतनविशेषाः ॥ श्रीमन्नारायणनामिकमलादुत्पन्नो ब्र
 ह्मा ब्रह्मणो रुद्रः पुनर्व्रह्मणः सनकादि योगिनो नारादादि देवत्रयोविंशतिश्च भृगवादि ब्रह्मर्षयः ॥ पुलस्त्यमरीचिरक्षकाश्च पादि
 नवप्रजापतयो बभूवुः तेभ्यो देवाः दिव्यालाश्चतुर्दशेन्द्राश्चतुर्दशमनवः ॥ असुराः पितरः सिद्धगंधर्वकिन्नरकिंपुरुषा विद्याध

गत्वादिनपूर्वपक्षोत्तराद्यथासंबन्धराभिमानदेवताभिर्वीयुनात्रपश्चिसत्कृतः सूर्यमंडलंभित्वा नभोरंध्रद्वारासूर्यलोकम् १

१५

सुषुम्णारव्यायांनाङ्गां प्रविश्य त्रसरंध्रान्निःकाम्यहोर्द्धनसाकंसूर्यकिरणद्वाराअग्निलोकंगत्वाअनन्तरंचंद्रविद्युदरुणद्रप्रजापतिभिर्मार्गप्रद
 र्शयिष्यति वाहिकगणैः सोपचारेः सह तत्तद्व्याकानतीत्यप्रकृतिवैकुण्ठसीमपरिवेष्टिदिको विरजांतीत्वीसस्मशरीरंविहायअमानवकर
 स्पर्शितःअप्राकृतदिव्यविग्रहयुक्तश्रुतुर्भुजोब्रह्मालंकारेणालंकृतइंद्रप्रजापतिसेतुकनगरद्वारपालकाभ्यनुज्ञयाश्रीवैकुण्ठा
 रच्यदिव्यनगरंप्रविश्यगरुडानन्तयुक्तपताकालंकृतदीर्घप्राकारसहितजोपुरमतीत्यऐरंमंदारव्यामृतसरस्तीमसवनारव्याश्रव्य
 चंद्रव्याशतंमालाहस्तेत्युक्तपंचशतदिव्याप्सरोगणैरुपचरितोब्रह्मगंधादिभिरलंकृतस्तत्रत्यानंतगरुडविश्वक्सेनादीन्प्रणम्यते
 बहुमतोमहामणिसंडपमासाद्यपर्यंकसमीपेस्वाचार्यान्प्रणम्यपर्यंकसमीपंगत्वा ॥ धर्मादिपीठोपरिकमलेअर्चतेविमलादिभिश्चा
 मरहस्तेःसेवमानंश्रीभूलीलासमेतंशंखचक्रादिदिव्यायुधोपेतंजाज्वल्यमानकिरीटमकरकुंडलश्रीवैयहारकेयूरकटकश्रीवत्सको
 स्नुभसुक्ताशमोदरबंधनपीतांबरकांचीगुणनूपुराद्यपरिमितदिव्यभूषणभूषितंअपरिमितोदारकल्याणगुणसागरंभगवन्तदृष्ट्वातसा
 दारविंदयुगलेशिरसाप्रणम्यपादेनपर्यंकमारुध्यतेनस्वांकेस्थपितःकोसीतिष्ठः ब्रह्मप्रकारोस्मीत्युक्तातेनकटाक्षितः ॥ तदनुभवजनित
 हर्षप्रकटीतः सर्वदेशसर्वकालसर्वीवस्थोचितसर्वविधकैक्यैरतिः आविर्भूतगुणाढ्यकः उत्तरावधिरहितब्रह्मानुभवभूतवान् यः समुक्तइत्यु
 च्यते ॥ युक्तस्यब्रह्मसाम्यानिश्रुतिसुभोगसाम्यमाह ॥ जगद्धापारवर्जनस्यप्रतिपादनात् तस्यनानात्वंसर्वलोकसंचरणत्वंचसंभवति ॥ ननुमु
 क्तस्यअनावृत्तित्वप्रतिपादनादस्मिंस्त्रोकेसंचारः कथमिति नशंकनीयंकर्मकतत्त्वस्यैवनिषेधात्स्वच्छयासंचरणोपपत्तेः ॥ अतोमुक्तो
 भगवत्संकल्यायनस्वच्छयासर्वत्रसंचरति ॥ नित्यानामकदाचिदपिभगवदभिमतविरुद्धाचरणभावेनज्ञानसकाचप्रसङ्गरहितः अनन्तरगरुड

पि

१५

मंडल एव कचिद्देशे स्वात्मानुभव इत्याहुः ॥ मोक्षपराश्रद्धिविधाः ॥ भक्ताप्रपन्नाश्चेति ॥ भक्ताः पुनरधीतः ॥ श्रीगणेशस्तुतः ॥ पूर्वोत्तरमीमांसापरिच
यात्तच्चिद्विद्विलक्षणमनवधिकातिशयानंदस्वरूपं निखिलहेयप्रत्यनीकसमस्तकल्याणगुणात्मकं ब्रह्मावधार्य तस्मात्पुपायभूतांसांग
भक्तिं स्वीकृत्य तयो मोक्षप्राप्तुकामाः ॥ भक्ताधिकारस्तैर्वर्णिकानामेव देवानामप्यस्ति ॥ अर्थित्वसामर्थ्ययो संभवान्न नृश्रद्धाधिका
रः ॥ अंगश्रद्धाधिकरणविकेधात् ॥ भक्तिस्वरूपं तु बुद्धिपरिच्छेदे प्रतिपादितं ॥ भक्ताः द्विधाः साधनभक्तिनिष्ठाः ॥ साध्यभक्तिनिष्ठाश्चेति
व्यासदयः साधनभक्तिनिष्ठाः ॥ परां कुशादयः साध्यनिष्ठाः ॥ अकिंचनान्यगतित्वधर्मविशिष्टो भगवन्तमाश्रितः प्रपन्नः सोऽपि द्विविधः ॥
त्रैवर्गिकपरोमोक्षपरश्चेति त्रैवर्गिकपरो नाम भगवत एव धर्मार्थकामाभिलाषी ॥ मोक्षपरस्तु सत्संगान्नित्या नित्यविवेके सति संसारे निर्वृद्धौ
राग्ये उत्पन्ने मोक्षेष्टायां जातयांतस्मिन् अर्थात् आचार्यैर्वेदसंपन्न इत्याद्याचार्यलक्षणा लक्षितसु संश्रित्यतः द्वा रापुरुषाकारभूतांश्रियप्रप
न्नः ॥ भक्त्या युपायांतरे अशक्तं अतएवाकिंचनान्यगतिः श्रीमन्नारायणचरणवेक उपायत्वेन यः स्वीकरोति स प्रपन्नः प्रपन्नो सर्वाधि
कारः ॥ स च प्रपन्नो द्विविधः ॥ एकांती परमैकांती चेति यो मोक्षफलेन साकं फलान्तरा एषि भगवत एवेष्टति स एकांती देवतान्तरसंन्य इत्य
र्थः ॥ भक्तिज्ञानाभ्यामन्यत्फलं भगवतोऽपि योगेष्टतिसपरमैकांती ॥ स द्विविधः ॥ दृष्टः आर्तश्चेति ॥ अवश्यमनुभोक्तव्यमिति प्रारब्धकमीनु
भवेन एते देहावसानसमयं समीक्षमा एो दृष्टः ॥ जाज्वल्यमान्याग्निमध्यस्थितस्यैव संसारावस्थितेरतिदुःसहत्वात् प्रपत्युत्तरक्षणा मोक्ष
काम आर्तः ॥ मुक्तो नाम उपायपरिग्रहानन्तरं नित्यनेमिर्नितिकं भगवदाज्ञाकैर्कर्मरूपाणि स्वयं प्रयोजनतया कुर्वन् भगवत्प्रागवता
पराधांश्च वर्जयन् देहावसानकाले मुक्ततदुःकृतैर्मित्रा मित्रयोर्निक्षिप्य बाहुन सीत्यादि प्रकारेण हार्दे परमात्मनि विश्रम्य मुक्तिं दारभूत

५
१६

१६

कांक्षायाम् ॥ श्रुतिप्रसिद्धोऽग्निवातथाप्रसिद्धोऽग्निवीउपास्यत्वेन तथाप्रसिद्धः ॥ सूर्यावाकारणत्वेन उक्तः सोमोवाभीष्टफलप्रदत्वेन उक्तः ।
कुवेरोवायमोवावरुणोवेति विषये एतेषां कर्मवश्यत्वपरिच्छिन्नैश्चर्य्यत्वसहाय्यत्वश्रवणात् नैते जगत्कारणभूता किं तु श्वेताश्वतरे
शिवस्य कीरणत्वं भासते इति भात्येवमथर्वणशाखायां शंभुशब्दाच्चस्य ध्येयत्वं कारणत्वं भासते ॥ तथैव अथर्वशिरसिरुद्रशब्दा
च्चस्य सर्वात्मकत्वेन च ते तेजरीये हिरण्यगर्भस्य जगत्कारणत्वं प्रतीयते ॥ अत्रापि सामान्यविशेषन्यायात् शिवशंभुरुद्रशब्दो न हिरण्य
गर्भवाच्यविशेषपर्य्यवसानं मुज्यते शिवशब्दस्य शिवमस्तु सर्वजगतां ॥ शिवं कर्मास्तु पंधानः सन्नुते शिवा इत्यादिभिर्मंगलवाच्यत्वम् ॥
रुद्रशब्दस्य अग्निवाचकत्वम् ॥ एवं महेश्वरशंभोऽदिसा सामान्यशब्दा अपि अवयवशक्त्या चतुर्मुखपर्य्यवस्यन्ति कारणवाचि शिवादि
शब्दानां मुख्यवत्या रुद्रपरत्वं वा किन्तस्यादिति न शंकेनीयं रुद्रस्य चतुर्मुखादुत्पत्तिश्रवणात् ॥ अनपस्तपापमत्त्वश्रवणाच्च न रुद्र
स्य कारणत्वम् ॥ अतो हिरण्यगर्भप्रजापतिस्वयंभुवादिशब्दाच्चे चतुर्मुखेशिवादिशब्दाः पर्य्यवस्यन्ति ॥ एवंमपि महोपनिषन्नाश
यणोपनिषत्सु बालोपनिषन्मैत्रावरुणी पुरुषसूक्तनारायणानुवाकान्तर्यामि ब्राह्मणदिषु नारायणस्यैव परमकारणत्वस
र्वशब्दाच्चत्वमोक्षप्रदत्वजगच्छरीरत्वादेः प्रतिपादनात्त्वयं भूहिरण्यगर्भप्रजापतिशब्दानां नारायणोपर्य्यवसानं युक्तमि
ति ॥ नारायण एवाखिलजगत्कारणं सर्वविद्यावेद्यश्च ॥ ननु चैतनादित्यविद्या रुद्रपरेति शंका न कर्तव्या ॥ तस्याविस्मयपरत्वं स्पष्टं बहु
प्रमाणेषु सिद्धं चैतरे ॥ भर्गशब्दस्य सकारान्तत्वं प्रतिपादनाच्च ॥ तर्हि रुद्रविद्यायामाकाशशब्दाच्च नारायणान्तर्यामि तयारुद्रस्य प्रति
पादनादरुद्रविद्वद्वपरेति न शंकेनीया ॥ नारायणो तर्वातिगुणजातस्यैव उपास्यत्वेन तत्राभिधानात् ॥ एवं सर्वविद्यास्त्वप्युक्तम् ॥ अतः स

द्या

१६

विषयोऽस्मिन्नादयः ॥ तेषामधिकारविशिष्टाः ॥ ईश्वरस्यनित्येष्वेव अनादित्वेन व्यवस्थिताः ॥ एतेषामवतारास्तु भगवदवतारवत्त्वेष्टयाएव
वृद्धमुक्तनित्यमेव भिन्नो जीवो निरूपितः ॥ इति श्री बाधलकुलतिलक श्रीमन्महाचार्यप्रथमदासेन श्रीनिवासदासेन विरचितायां
यत्नीम्मतदीपिकायां जीवो निरूपणं नामाष्टमोऽवतारः ॥ ८ ॥ अधोऽधरो निरूप्यते ॥ सर्वेष्ववतृत्वं सर्वशेषित्वं सर्वकर्मा राध्यत्वं
विशिष्टवेष्टेण जगदुपादानकारणं भवति संकल्पविशिष्टवेष्टेण निमित्तकारणं कालाद्यन्तर्गमिवेष्टेण सहकारिकारणं च ॥ कार्यरू
प्तरूपापेक्षया तदनुगुणनिष्ठपूर्वभावेष्ट्याविशिष्टतदुपादानं यथाद्यत्वावस्थाविशिष्टमद्भ्यापेक्षयापि एतत्त्वावस्थाविशिष्टं तदेव
परिणामोन्मुरव्यातिरिक्तेनाकारेण अपेक्षितं कारणं निमित्तम् ॥ अस्मिन्नुपेक्षसहकारिकारणस्य निमित्तेऽतर्भावः ॥ एवं त्रिविधं
एकारणत्वं पर्यवसानमिति चेदुच्यते ॥ सादृश्येन वेदान्तवाक्यविचारे एवं पर्यवस्यति ॥ तद्यथा आदौ तावत् प्रकृते जगत्कारणत्वं
नोपपद्यते इत्यस्याद्यभावात् ॥ अदौ गेतावत्सदाकारा प्राणाशब्दाद्यानां जगत्कारणत्वं प्रतीयते वाजसनं येके ब्रह्मशब्दवाच्य
स्य कारणत्वं प्रतीयते ॥ सर्वशरवाप्रत्ययन्यायेन कारणवाक्यानामेकविधयत्वे प्रतिपादयितव्येष्टागपशुन्यायेन सामान्यवाचकानां सदादिश
दानां विशेषवस्तुपि पर्यवसानं वक्तव्यम् ॥ एवमुक्तन्यायेन ब्रह्मशब्दस्यैतन्तरीयोक्त आत्मशब्दवाच्यं पर्यवसाने आत्मशब्दवाच्यं क इत्या

नन्त इत्युच्यते ॥ अनन्तो नाम त्रिविधपरिच्छेदरहितः ॥ त्रिविधपरिच्छेदस्तु देशतो कालतो वस्तुतः परिच्छेदः ॥ सत्यत्वज्ञानत्वानन्दत्वा
मलत्वादयः ॥ ईश्वरस्य स्वरूपनिरूपकधर्माः ॥ ज्ञानशक्त्यादयो निरूपितस्वरूपधर्माः ॥ सर्वज्ञसर्वशक्तित्वादयस्त्वयुपयुक्त
धर्माः ॥ वात्सल्यसौशिल्यसौलभ्यादयः ॥ आश्रयणोपयुक्तधर्माः ॥ कारुण्यादयोरश्रयोपयुक्तधर्माः ॥ एतेषां स्वरूपं बुद्धिप
रिच्छेदे निरूपितमिति उह न प्रपञ्चते ० अयमीश्वरो अंडस्य अंतरे चतुर्मुखदशकालादिषु अन्तर्यामिरूपेण च स्थित्वा स्रष्टुं
करोति ॥ विश्ववताररूपेण मनुकालाद्यंतर्यामिरूपेण च स्थित्वा रक्षको भवति ॥ रुद्रकालान्तकादीनामन्तर्यामितया संहार
मपि करोति ॥ अतः स्रष्टुं स्थितिं संहारकृती च भवति ॥ एवं प्रकारः ईश्वरः परब्रह्म विभवान्तर्याम्यर्चावताररूपेण अपि
च प्रकारः ॥ तत्र परो नाम त्रिपादिभूतो कुमुदकुमुदाक्षपुंडरीकं वामनशंकुकर्णसर्पनेत्रसुमुखसुप्रतिष्ठितादिभिः ॥ दिव्या
युधभूषणपरिजनपरिच्छदान्वितैः ॥ दिव्यनगरपालकैः ॥ परिरक्षिते श्रीमद्वैकुण्ठारख्यपुरे चंडप्रपंडमद्रसुभद्रजयविजय
धातुविधातप्रभृतिभिर्द्वारपालकैरूपेण श्रीमद्विद्यालये श्रीमहामणिभण्डपेधर्माद्यष्टपादविरचितसिंहासने शेष
पर्यं के दिव्यमंगलविग्रहविशिष्टश्रुतुर्भुजः श्रीभूलीलासहितः ॥ शंखचक्रादिदिव्यायुधोपेतः ॥ श्रीमत्किरीटादिदिव्य
व्यभूषणभूषितः ॥ अनन्तगुरुद्विष्वक्सेनादिभिर्नित्यैः सामगानपेरैः अन्यैर्मुक्तैश्चानुभूयमानज्ञानशक्त्याद्य
नन्तकल्याणगुणविशिष्टः ॥ परब्रह्मपरवासुदेवादिशक्यवाच्यो नारायणः ॥ ब्रह्मनामपरएव उपासनार्थं जुगत्सु ब्रह्मा
द्यर्च्यं च वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरूप्यमे देन चतुर्धा वस्थितः ॥ तत्र षड्गुणपरिपूर्णवासुदेवः ॥ सो न वलाभ्यां संकर्षणः ॥

मस्तकल्याणगुणात्मकः प्रकृतिपुरुषाभ्यांभिन्नः ताभ्यांविशिष्टः परं ब्रह्मजगत्कारणं ॥ नन्वेतद्वैतश्रुत्या ब्रह्मेकमेव सत्यं निर्गुणं च तद-
न्यत्तत्तत्तत्तथादिकं तस्मिन्नेव परिकल्पितं सर्वं मिथ्या ब्रह्म अविद्याया संसरति ॥ तत्त्वमसीत्यभेदज्ञानं तन्निवर्तकम् ॥ तस्मान्नि-
र्विशेषचिन्मात्रब्रह्मणि वेदान्तानां तात्पर्यमिति मतान्तरस्थेः प्रतिपादानात्कथं नाशयणे तात्पर्यं तस्य समस्तकल्याणगुणात्म-
कत्वादिकथनं चेदुच्यते ॥ कारणत्वप्रतिपादकश्रुतिभिर्नाशणस्य कारणत्वे सिद्धे भेदाभेदश्रुत्योर्घटकश्रुत्या विषयभेदेन अविरोधे
प्रतिपादिते निर्गुणप्रतिपादकश्रुतीनां हेतुगुणनिषेधकत्वात् ॥ ज्ञातृज्ञेयादिकल्पिकाविद्याया अप्रामाण्यात् ॥ ब्रह्मकार्यस्य सत्य-
त्वात् ॥ अविद्यायाः संसारे जीवगतदोषाणां ब्रह्मण्यपि संभवात् ॥ तन्निवर्तकान्तरस्य वस्तुमशकत्वादतोऽद्वैतवादस्या संभवात् ॥
न निर्विशेषचिन्मात्रब्रह्मसिद्धिः ॥ अतो नाशयणस्यैव जगत्कारणत्वमोक्षप्रदत्वादियुगयोगः संभवतीति विशेषमेव ब्रह्म ॥
सस्मचिद्विदिशिष्टं ब्रह्मकारणम् ॥ स्थूलचिद्विदिशिष्टं ब्रह्मकार्यमिति कारणान्न्यत्कार्यमिति विशिष्टाद्वैतवेदान्तिनां
संप्रदायः ॥ एवमीश्वरांगीकारात् निरीश्वरसौख्यमीमांसकादिमतनिरासः ॥ तस्यैव उपादानत्वादिस्वीकारात् योगपाशुपतनेया-
यकानां मतनिरासः ॥ तैर्निमित्तमात्रेश्वरांगीकारात् ॥ ईश्वरस्य कार्यप्रतिगुणादानत्वे निमित्तत्वं वत् ॥ कर्तृत्वप्रेरकत्वनियंत-
त्वसहकारित्वोदासीनत्वादिकमप्युपपद्यते ॥ बालयोवनावस्थादयो दोषाः यथाशरीरजताः ॥ न तु शरीरिणि जीवे एवं चिद्विच्छरीरिणः ॥
परमात्मनोपीति नाविकारश्रुतिविरोधः ॥ नियमेनाध्यतविविधेयत्वशेषत्वादेः शरीरलक्षणस्य जगति विद्यमानत्वाज्जगच्छरीर ईश्वरः ॥
तद्गतदोषैरसंस्पृष्टम् ॥ स चेश्वरो विभुस्वरूपः ॥ विभुत्वं नाम व्यापकत्वं तच्च ईश्वरस्य त्रिधा ० स्वरूपतो धर्मभूतज्ञानतो विग्रहतश्च स चा-

य.

१८

18

रजोगुणसुखागदयात्मकः कर्मसंगिदुःखादिहेतुः स्वर्गाद्यामुच्छिन्नं
प्रहृतमोक्षगुणस्त्विति नैकं पञ्चात्म्यादिहेतुः उच्यते ॥

संयोरहितमद्रव्यम् तद्व्यञ्जसत्त्वरजस्तमांसिशब्दस्य शरीरपरसंगेधाः संयोगः शक्तिरिति दश प्रकारमेव तत्र प्रकाशसुखलाद्यवादि
निदानमतीन्द्रियशक्त्याद्यतिरिक्तमद्रव्यसत्त्वम् ॥ तद्विधिविधुसत्त्वमिश्रसत्त्वं चेति ॥ रजस्तमः सून्यद्रव्यवर्ति सत्त्वं शुद्धसत्त्वं तन्मिष्यविभ
तौ उपचारात्तत्त्ववर्तके शब्दे च ॥ रजस्तमः सहवर्तिसत्त्वमिश्रसत्त्वं तन्निमुणोतत्त्वं वंधिजीवे चोपचारादिति ज्ञेयम् ॥ लोभप्रवृत्त्यादिनि
दानमतीन्द्रियशक्त्याद्यतिरिक्तमद्रव्यं रजः ॥ प्रमादमोहादिनिमित्तमतीन्द्रियशक्त्याद्यतिरिक्तमद्रव्यं तमः ॥ त्रीण्यप्येतानि यावत्प्रकृ
तिव्याप्तानि प्रकृतिवश्यपुरुषसंवेदनाभ्यानि नित्यसंतानि प्रलयदशायां समासि सत्त्वादेव विद्यमानि ॥ सच्चिस्थितिसेहा रोपयु
क्तानि ईश्वरसंकल्पादिसहकारिभेदात् ॥ परस्परामिभयोर्द्वयकाराणि इत्येतानि साधारणानि ॥ सत्त्वगुणस्तु सत्त्वज्ञानरूपसुखा
दिहेतुः मोक्षप्रदश्चापरकदश्च ॥ अतः सत्त्वादयो गुणान्द्रव्यरूपाः ॥ अस्मदादी श्रोत्रग्राह्यः पंचभूतवर्ती शब्दः सच्चिद्विधः ॥ अ
वर्णात्मको वर्णात्मकश्चेति ॥ अकचरतपत्यादिविशिष्टपंचाशदक्षरात्मको वर्णात्मकः ॥ देवमनुष्यादीनां तालादियोग्यः ॥ भेदार्थादि ज
न्यो अवर्णात्मको एवंभूतः शब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियगमनाद्यात्वं ॥ अकवायं गमनां द्वाशब्दग्रहः ॥ ननु श्रुत्या शब्दस्य द्र
व्यत्वं प्रतीयते ॥ अद्रव्यत्वं कथमिति चेन्न अकारादेः प्रणवोत्पादकत्वं वा अक्षराशसंभवतीति परिहाराद्द्रव्यत्वमुपपद्यते ॥ अस्म
दादिस्पर्शभेदं यथा ह्यविजातीयव्यावर्तमद्रव्यस्पर्शः ॥ सच त्रिविधः ॥ शीतोष्णानुभयात्मकभेदात् ॥ अप्युशीतस्पर्शः तेजस्युष्णस्य
शीतस्पर्शपेनयोरनुष्णशीतस्पर्शः ॥ सच पुनर्द्विविधः ॥ पाकजोष्णपाकजश्चेति पृथिव्या पूर्वः इतरेषु त्रिभिर्द्विर्द्वितः ॥ तत्र मृत्तगरल
तलोपलजो ब्राह्मणचोडालादिस्पर्शविशेषाः पाकजभेदाः इति स्पर्शः ॥ अस्मदादिचक्षुरिन्द्रियैकग्राह्यविजातीयव्यावर्तमद्रव्यरूपम्
तच्च तुल्यस्वेतरक्तपीतकृष्णभेदात् ॥ तत्र सल्लिशंखशुक्तिशशांकादीनां रूपविशेषाः ॥ स्वेतभेदाः ॥ इतरेषु बहुजपाद्यादिमबंधुजीवविदु
मप्यनरागादीनां तु रूपविशेषारक्तभेदाः ॥ कांचनहरितालहरिद्रादीनां पीतभेदाः ॥ मरकतमधुकर्जलधरतिमिरतमालहृदी

१८

ऐश्वर्यं यी र्यां प्रद्युम्नः ॥ शक्तितेजाभ्यामनिरुद्धतिगुणविभानः ॥ एतेषु चतुर्षु प्रत्येकं त्रयस्त्रयोऽवतीर्णाः ॥ केशवादयोऽहं ताराणि द्वादशमासानां द्वा
 दश आदित्यानां च आधिदैवतानि उर्ध्वं पुंड्रे सुते धामेव स्थानं विधीयते ॥ तत्र कनकप्रभः केशवश्चतुश्चक्रधरः ॥ स्वामी नारायणश्चतुःशंखधरः ॥ मणि
 प्रभो माधवश्चतुर्गदाधरः ॥ चन्द्राभोगोविंदश्चतुःशार्ङ्गधरः ॥ पद्मकिंजल्के सन्निभो विसुश्चतुर्हस्तधरः ॥ अग्नितर्कस्त्रिभुजश्चतुर्वज्रधरः ॥
 बालस्योभो वामनश्चतुर्वेज्रधरः ॥ पुंडरीकाभः श्रीधरश्चतुर्धृष्टिधरः ॥ तडित्प्रभो हृषीकेशश्चतुर्मुद्रधरः ॥ सूर्याभयप्रनाभः पंचायुधधरः ॥
 इन्द्रगोपनिभो हामोदरश्चतुष्पाशधरः ॥ विभक्तो नाम तत्तत्सजातीयरूपेण आविर्भावः स दशधरः ॥ ते च मत्स्यादयो अवतारविशेषाः ॥ ब्रह्मलो प्रमाण
 प्रदत्ता यो मत्स्यावतारः ॥ अमृतो म्पारनेमिः ॥ धराधरधरत्वेन अवतीर्णः कर्मावतारः ॥ भस्मधर एवमवतीर्णो वराहः ॥ आश्रित संरक्षणार्थं म
 हासुरगृहस्तमे अवतीर्णो नृसिंहावतारः ॥ त्रिविक्रमो भूत्वा स्वपादारविंदोऽनेन जलेन जगत्पापाहारणेन तद्रक्षणं वावतीर्णो वामनः ॥ दुष्ट
 त्रियनिरसनार्थं परशुरामः ॥ शरणागतं रक्षणधर्मस्थापनार्थं श्रीरामः ॥ प्रलंघादिनिरसनार्थं बलभद्रः ॥ मोक्षपायं दर्शनार्थं श्रीकृष्णः ॥ कालिनि
 र्माचनार्थं कल्कावतारः ॥ एवमेकैकावतारेषु अनन्तप्रकाशसंति ॥ षड्विंशत्येव भिन्नाः पद्मनाभादयत्पि पुनर्द्विभक्तं हयग्रीव नरनाराय
 णादयोऽपि एवं मुख्यगोणपूर्णांशवशाद्यवताराः बहुप्रकाराः ॥ तेषु उपास्यानुयास्य विभाजोद्भवः ॥ अवताराणां मिथो बहेतुः न कर्म ॥ प्र
 ययोजनं तु दुष्कृतविनाशपूर्वकं साधुपरात्प्राप्तं मेव ॥ अन्तर्धामित्वं नाम स्वर्गं नरकाद्यनुभवदशायां मयि जीवात्मनः सुहृत्त्वेन यो गिभिर्द
 द्युतयत्तया हृदयं प्रदेयं वस्थितं रूपम् ॥ जीवेन साकं विद्यामानोऽपि तज्ज्ञतदोषैरसंख्यैर्भजते ॥ आर्वावतारो नाम देशकाल
 विप्रकर्षरहित आश्रितनिमित्तद्व्यादिकं शरीरं तु यास्वीकृतं सिन्ध्याकृतं शरीरं निविष्टः सन्न च कपराधीनस्नानभोजनानां मनशयनस्थितिः
 सर्वसहिष्णुः परिपूर्णः गृहश्रामनगरप्रशस्तदेशशालादिषु वर्त्तमानो भक्तिविशेषः ॥ स च स्वयं व्यक्तं देवं सेहूमानुषमेदात् चतुर्विधः ॥ एवमुक्ता
 सुपंचावस्थास्यपि श्रीविशिष्ट एव भगवानवर्त्तत इति श्रुत्या प्रमाणसिद्धौ ॥ तेन एका येनोक्तं श्रीकृष्णोऽनिरस्तः ॥ एवमीश्वरोऽपि तः ॥ इति श्री
 बाधुलकुलतिलकश्रीमन्नारायणयतींद्रमतदीपिकायां श्रुतिरूपेण नाम जेवमवतारः ॥ ७ ॥ एवमनिरूपणानन्तरं क्रमं प्राप्समद्वयनिरूप्यते ॥

ज्ञापीति शक्तिर्नामधर्मविशेषसिद्धः ॥ ननु चतुर्विंशतिप्रकाशः गुणाः इत्युक्तत्वात्कथं दशैवेति निर्दिश्यत्व इति चेदुच्यते ॥ जीवात्मविशेषगुणानां
 बुद्धिसुखदुःखेष्टाद्वेषप्रयत्नानां यत्नं ज्ञानविततिरूपत्वेन ज्ञानान्तर्भावस्य उक्तत्वात् ॥ धर्माधर्मयोरपि ईश्वरप्रीत्यप्रीतिरूपत्वेन ईश्वर-
 रज्ञानेऽर्भावात् ॥ भावनारब्धसंस्कारस्य ज्ञानविशेषरूपात् वेगोत्पादकहेतो वाणादेरेव वेगारब्धसंस्कारोपपत्तेः ॥ संयोगमादाय स्थितिस्थाप-
 केऽप्यपि संभवात् ॥ शब्दस्पर्शरूपरसगंधानां पंचानां प्रत्यक्षसिद्धत्वेन अंजीकारात् ॥ विभागपृथक्त्वाद्योरपि संयोगाभावमादायोपपत्तेः
 परत्वापरत्वयोर्देशकालसंयोगविशेषमादाय उपपादयितुं शक्यत्वात् ॥ संख्यापरिमाणद्रव्यत्वे हीनान्तर्भावव्यस्वरूपमादायोपपत्तेः ॥
 गुणत्वस्य शान्त्यन्तर्भावस्य वक्तुमुचितत्वाच्च दशैवेति सुवृत्तसत्त्वरजस्तमोसिद्धरूपगुणाः ॥ तत्संबन्धजीवगुणाश्च सत्त्वरूपज्ञानं सा-
 त्विककाल इत्यादिप्रतीतिरूपाद्युपशान्तौ पञ्चारिकः ॥ शब्दादयः पञ्चप्रकृतिको व्यपेक्षमहाभूतगुणत्वेन प्रसिद्धाः ॥ शुद्धसत्त्वं तु त्रि-
 पाद्भिभूतान्तत्प्रवर्तके ईश्वरे च ॥ संयोगशक्तिरूपी गुणो षडद्रव्यसाधरणाविति विवेकः ॥ इत्यद्रव्यनिरूपितम् ॥ एवं द्रविडभाष्यन्याय-
 तत्त्वसिद्धिं च यश्रीभाष्यदीपसारवेदार्थसंग्रहभाष्यविवरणसंगतिमालाषडर्थसंक्षेपश्रुतप्रकाशिकालतत्त्वरत्नाकरप्रज्ञापरित्रा-
 णप्रमेयसंग्रहभाष्यकुलिशन्यायसुदर्शमानयाथात्म्यनिर्णयन्यायसारतत्त्वदीपनतत्त्वे निर्णयसर्वार्थसिद्धिन्यायपरिशुद्धिन्यायसिद्धिज-
 नपरमतभंगतत्त्वत्रयचुलकतत्त्वेनिरूपणतत्त्वत्रयप्रचंडमारुतवेदोतविजयपाराशर्यविजयादिपूर्वाचार्यप्रबंधानुसारेण ज्ञात-
 व्याप्योन्संग्रहगालके धार्थ्ययतींद्रमतदीपिकाख्याशरीरकपरिभाषायमस्याते प्रतिपादिताः ॥ अध्यात्मशास्त्राणां तत्त्वहितपुरुषार्थप्रति-
 पादकत्वात् ॥ तत्सारिस्मिन्नपि प्रकृतिजीवे ईश्वरपरिच्छेदे सत्त्वस्य निरूपणात् ॥ बुद्धिपरिच्छेदे उपायस्य निरूपणात् ॥ नित्यविभूतिपरिच्छेदे ईश्वर-
 रपदिच्छेदे च पुरुषार्थनिरूपणात् ॥ तत्त्वोपायपुरुषार्थानिरूपिता इति निरवयवम् ॥ एकतत्त्वत्रयमिति प्रतिपादयंति ॥ अथः ॥ आत्मा
 अनात्मेति विभज्य द्वेधानिरूपयंति ऋषयः ॥ श्रुत्यनुसारात् भोक्तृभोग्यनिश्चयतत्त्वेन तत्त्वत्रयमिति प्रतिपादयंत्याचार्याः ॥ हेयंतस्य नि-

नोक्तसंभेदाः ॥ पीतमपिरक्तावान्तरभेदं केचिदिच्छन्ति ॥ श्रुत्यनुसारात्प्रकारान्तरेण द्विधा ॥ भास्वरभास्वरभेदात् ॥ तेजो गते भास्वरं सितमिति
 गते चाभास्वरं ॥ एवं च त्वाव्यं वरूपाणि तेन चित्रं नाम पंचमं रूपमिति मतमिच्छाः ॥ अस्मदादिजिह्वैक आद्य विजातीयेतरोरसः सघोषाः
 मधुराम्लवणकटुकषायतिक्रमेदात् ॥ तत्र रसुक्षीरगुडादिरसाः मधुरभेदाः ॥ दूतचिंचामलकादिरसाः आम्लाः ॥ सेंधवोषरविकारा
 दिभेदाः लवणभेदाकिंषाकनिंवादिरसा कटुकभेदाः ॥ मुक्तिमरीचिसर्षपादिरसा उषणभेदाः ॥ हरितकीविभीतकचूतंकुरादिरसाः
 कषायभेदाः ॥ इति रसः ॥ अस्मदादिप्राणोग्राहिविजातीयेतरोरसः सद्धिः ॥ सुरभिरसुरभिश्चेति ॥ पटीरमृगमदघृणानं
 पकादिगंधाः सुरभिभेदाः ॥ अयंचगंधदृष्ट्येकवर्ती ० पाकजभेदात्तमिन्नः ॥ पवनशलिलादिषु गंधोपलब्धिः पार्थिवसंसर्गात् ॥ अपोदह
 तीति वंदीपचारिकः ॥ पंचीकरणप्राक्रियासर्वभूतेषु सर्वगुणानां विद्यमानत्वमपि प्राधान्याभिप्रायेण उक्तमिति न विरोधः ॥ पाकादुत्प
 न्नरोत्यतिस्वाश्रयनाशाभावादेवोत्पत्तेः पीलुपाकवादिमतमिच्छाः ॥ संयुक्तप्रत्ययनिमित्तसंयोगः सच सामान्यगुणः ॥ घटइव्यवृत्तिः
 १ अस्मिन् च स्वभावसादृश्यमुपलभ्यमानमंशेनैव प्रयुक्ततया न विरोधा बहंसकार्यकार्यभेदाद्विविधः ॥ पूर्वपरिमितानो उभयप्रेर
 णात् ॥ यथा मधयोर्मल्लयोर्वा केचिदुच्यते तत्रैव रणात् ॥ यथा स्थाणुश्चेन्नयोः संयोगः केचित्संयोगजसंयोगजमपि वर्णयन्ति ॥ हस्तपुस्तकसंयो
 गात्कायपुस्तकसंयोग इति तन्महत्संयोगादेव कायसंयोगस्य जातत्वात् ॥ एतेन विभागजविभागो निरस्तः ॥ विभागोपि संयोगाभाव एव न पृथगु
 णः ॥ अकार्यसंयोगस्तु विभुद्रव्ययोरजद्रव्यसंयोगः ॥ श्रुत्यां गीक्रीयते ॥ अनमानादप्यजसंयोगसिद्धिः ॥ यथा विभुद्रव्यं विभुद्रव्यसंयोगवत् ॥ इव्य
 त्वात् ॥ घटवत् ॥ विभुद्रव्यमीश्वरसंयुक्तं इव्यत्वात् ॥ घटवत् ॥ ईश्वरः कालादिसंयुक्तः ॥ इव्यत्वात् ॥ घटवत् ॥ इत्यादिभिर्विभुसंयोगसिद्धिः ॥ अथ शक्तिः सर्व
 कारणानां कारणत्वेन निर्वाहकः कश्चिद्रव्यविशेषः शक्तिः तर्कागमाभ्यां तत्सिद्धेः प्रतिबंधकमणिमंत्रादिसन्निधौ स्वरूपसहकारिवैकल्याभावेपि यदुप
 रोधाद्देहो न दहति सा सतीन्द्रियाशक्तिः ॥ अथ स्कोतादिषु तत्त्वसिद्धिः ॥ साशक्तिः घटइव्यवृत्तिः ॥ भगवन्निवृत्तेपुराणरत्नादिषु प्रसिद्धम् ॥ एवं सर्व

वर्तकं उपादेयं तस्य उपाय इति चतुर्धा विभज्यानुसंधते केचिदाचार्याः ॥ प्रार्थ्य प्राप्नोषा यः फलं विरोधीति पंचधा निरूपयन्ति ॥ अर्थयंचकमे
 व संबंधेन साकं बोद्धा परिगणय्य चर्णा यान्ति तेषां तत्तद्विभाजकं धर्ममादाय अनुसंधानमुपपद्यते ॥ वस्तुतस्तु वेदांतानां चिद्विधिं
 द्वाद्वैतमेव ब्रूहि तितात्यर्थम् ॥ अतएव चिद्विधिं ब्रूहि कमेवेति मत्वा भगवान्वादरायणः ॥ अथातो ब्रह्मजिज्ञासेत्युपक्रम्य तमेव प्र
 कारं निरूपितवान् ॥ अतश्चिद्विधिं ब्रूहि शब्दाद्यैर्विस्वारव्यः परवा सुदेवो नारायण एवैकं तत्त्वमिति विशिष्टा द्वैतवादिनां दर्शनमिति सि
 द्धम् ॥ इति विविधविचित्रं माने मेव प्रकाशं घनगुरुवरदासेनोक्तं माधवशास्त्रात् ॥ यतिपतिमतदीपं वेदवेदान्तसारं संभवति मतिमान् यः संतु
 यस्ते कलहः ॥ १७ ॥ इति श्रीमद्वाधूलकुलतिलकश्रीमन्महाचार्यस्य प्रथमदासेन श्रीमद्वेङ्कटगिरिनाथपदकमलसेवाधरायणस्वामिपु
 ष्करणिगोविंदचार्यसूनुना श्रीनिवासदासेन विरचिता योयतींद्रमतदीपिकायां अद्रव्यपरिच्छेदो नाम दशमो वतारः ॥ १० ॥ १० ॥ श्री
 रस्तु स्फुरत्सहस्राभिरिश्रवातितीव्रं सुदर्शनं भास्करकोटितुल्यं सुरदिघां प्राणविनाशविस्मोश्चक्रं सदाहंशरं प्रपद्ये ॥ १ ॥ विस्मिर्मुखा
 त्यानिलपूरितस्य यस्य ध्वनिर्दानवदप्यहन्ता ॥ तं पाञ्चजन्यं शशि कोटिशुभ्रं शंखं सदाहंशरं प्रपद्ये ॥ २ ॥ हिरण्यमयी मेरु
 समानसाशको मोदकीं दैत्यकुलैकहन्त्रीम् ॥ वैकुण्ठनामाग्रकराभि शक्तौ गदी सदाहंशरं प्रपद्ये ॥ ३ ॥ रक्षोसुराणो कठिनो
 ग्रकंठस्रोक्षरक्षोदिग्धधारम् ॥ तं नेदकं नाम हरेः प्रदीपं खड्गं सदाहंशरं प्रपद्ये ॥ ४ ॥ यज्जगानि नादश्रवणासुराणां चेतांसि
 निर्मुक्तभयानि सदाः ॥ निहत्य देत्याः सन्निवाणवर्षः शार्ङ्गं सदाहंशरं प्रपद्ये ॥ ५ ॥ इदं हरेः पंचमहासुधानोस्तवं यद्वेद्यानुदिनं प्र
 भाते ॥ समस्तदुःखानि सदाः नश्यन्ति समस्तपापानि सुरवानि संति ॥ ६ ॥ ६ ॥ अभिगमनोपादाने ज्ञात्वा ध्याय्य योगारव्येयं पञ्चकालम्

वेदाङ्गश्रुति

यत्नीन्द्रमतदीपिका

पृ. २.

२१